

הפורום להשכלה גבוהה של "בשער" ומוסד שמואל נאמן

סדרת מפגשי הפורום לשנת 2022 בנושא

אקדמיה בעולם משתנה – ערכים, גבולות וקווים אדומים

דוח מסכם

אקדמיה בעולם משתנה – ערכים, גבולות וקווים אדומים

**סדרת הפורום להשכלה גבוהה של ארגון
בשער - קהילה אקדמית למען החברה
בישראל ומוסד שמואל נאמן
לשנת 2022**

דוח מסכם

מרץ 2023

סיכמו וערכו:
אושרת כץ שחם
רינת קליין
ואיילת רוזה
מוסד שמואל נאמן

ועדת ההיגוי של הפורום להשכלה גבוהה:

פרופ' שמעון ינקלביץ' – יו"ר, ובסדר א-ב: ד"ר ורד אריאל נהרי, פרופ' יערה בר-און,
פרופ' עירד יבנה, פרופ' חגית מסר ירון, פרופ' אהרן צ'חנובר, מר עמוס שפירא

אין לשכפל כל חלק מפרסום זה ללא רשת מראש ובכתב מהפורום להשכלה גבוהה, מלבד לצורך ציטוט של קטעים קצרים במאמרי סקירה ופרסומים תוך ציון מפורש של המקור. הדעות והמסקנות המובאות בפרסום זה הן על דעת משתתפיה. ות הסדרה ואינן משקפות בהכרח את דעת בשער ומוסד שמואל נאמן

אקדמיה בעולם משתנה – ערכים, גבולות וקווים אדומים

דו"ח מסכם של סדרת כנסים מקוונים בשנת 2022, שכללה:

- חופש אקדמי במבחן ההווה – עמידה ערכית בתנאי קיטוב ומשבר | 15.5.2022
- חופש אקדמי במחקר | 14.6.2022
- חופש אקדמי בהוראה | 26.10.2022
- כנס מסכם, אקדמיה בעולם משתנה – ערכים גבולות וקווים אדומים | 26.12.2022

[קישור להקלטות מפגשי הסדרה](#)

סיכמו וערכו:

אושרת כץ שחם, רינת קליין ואיילת רווח | מוסד שמואל נאמן

תוכן העניינים:

3	תמצית
8	מבוא
10	חופש אקדמי במבחן ההווה: עמידה ערכית בתנאי קיטוב ומשבר
10	תוכנית המפגש
11	תמצית המפגש
11	מהלך הדיון
17	חופש אקדמי במחקר
17	תוכנית המפגש
19	תמצית המפגש
20	מהלך הדיון
28	חופש אקדמי בהוראה
28	תוכנית המפגש
30	תמצית המפגש
33	מהלך הדיון
45	כנס מסכם בסדרה: אקדמיה בעולם משתנה - ערכים גבולות וקווים אדומים
45	תוכנית המפגש
46	תמצית המפגש
47	מהלך הדיון
54	סיכום והמלצות לקראת העתיד

במהלך שנת 2022 קיים הפורום להשכלה גבוהה של "בשער – קהילה אקדמית למען החברה בישראל" בשיתוף מוסד שמואל נאמן למחקר מדיניות לאומית סדרת מפגשים תחת הכותרת 'אקדמיה בעולם משתנה – ערכים, גבולות וקווים אדומים'.

סדרת המפגשים עסקה בשאלה כיצד עקרונות היסוד עליהם מושתתת מערכת ההשכלה הגבוהה כמו חופש אקדמי במחקר ובהוראה ואוטונומיה מוסדית מושפעים משינויים פוליטיים, חברתיים, תרבותיים וטכנולוגיים. במפגשי הסדרה המשתתפים פרשו דעות מגוונות בסוגיה האם וכיצד צריכה מערכת ההשכלה הגבוהה לעמת את עקרונותיה ואת ערכי היסוד שלה למול המציאות המשתנה.

הכנס כלל ארבעה מפגשים שנפרשו לאורך השנה בהם נידונו ההגדרות של חופש אקדמי וגבולותיו בתנאים חברתיים מאתגרים, נשקלו האילוצים והמגבלות החלים על חופש אקדמי במחקר, נבדקו מקומם של חופש אקדמי בהוראת לימודים פרופסיונליים וחירויות המרצה במדעי החברה והרוח, ונבחנו ערכים, גבולות וקווים אדומים מנקודות מבט שונות: אקדמית, פוליטית, משפטית, תעשייתית ופילוסופית.

להלן התובנות והמסקנות העיקריות שעלו בסדרת המפגשים:

חופש אקדמי במבחן ההווה

- חופש אקדמי הוא העקרון הנורמטיבי המארגן עבור האקדמיה אשר נתפס כחיוני ליצירת ידע ולהתפתחות אנושית חברתית. עקרון זה, שאינו מעוגן בהכרח בזכויות משפטיות, נועד להגן על חוקרים וחוקרות כדי שיוכלו להתבטא באופן אותנטי, להביע את העמדות האמיתיות שלהם, לחקור כרצונם ולחשוף את המסקנות האמיתיות של מחקריהם.
- חופש אקדמי משרת את החברה ומאפשר לה לתת אמון בכנות האקדמית.
- ישנם כוחות רבים המנסים לשרטט מחדש את גבולות החופש האקדמי, חלקם חיצוניים ומגיעים משוק העבודה, החברה האזרחית, כוחות פוליטיים ועוד, וחלקם פנימיים הנובעים מעמידת הקהילה האקדמית על העקרונות הנורמטיביים שמגדירים אותה כקהילה.
- בתוך הקהילה האקדמית יכולים להישמע בעת ובעונה אחת קולות המתריעים על צמצום החופש האקדמי מחד ועל ניצול לרעה של החופש האקדמי מאידך.

- חופש אקדמי הוא ברירת מחדל אך לא ערך אבסולוטי, ומחייב את אנשי ונשות האקדמיה לאי משוא פנים במחקר ולכיבוד דעות שונות בכיתות הלימוד. קיומו של חופש אקדמי מחייב אותם להתבטא באחריות בעניינים ציבוריים, ולהתבסס גם שם על עובדות בדוקות ועל טיעונים מוצקים ותקפים.

חופש אקדמי במחקר

- תחת תנאים של חופש אקדמי במחקר העניין והסקרנות המדעית של החוקר או החוקרת אמורים להיות אלו שמובילים ומניעים את המחקר. זאת כל עוד המחקר נעשה ביושרה אקדמית, עם מתודולוגיה ביקורתית בכפוף לאתוס האקדמי של חיפוש האמת. במציאות קיימים אילוצים ומגבלות כלכליים, פוליטיים, חברתיים, אתיים ואחרים ששמים גבולות לחופש התיאורטי הזה.

אילוצים כלכליים:

- לעיתים מופעלים על המחקר לחצים מצד הגופים שונים (כמו ות"ת, והאיחוד האירופאי). אלו מתמקדים בנושאים 'אופנתיים' שמחזיקים כמה שנים לפני שמפנים את מקומם לנושאים אחרים. כתוצאה מכך החוקרים והחוקרות עלולים להתאים את עבודתם על מנת ליישר קו עם סדרי העדיפויות הללו.
- קיים אתגר לאזן בין הצורך במימון ממשלתי למחקר בסיסי לבין שמירה על חופש המחקר. הקרן הישראלית למדעים (ISF) נוקטת בגישה לפיה כל עוד קיים מאגר מספיק רחב של אנשים בתחום מסוים, ניתן להעניק מימון ממשלתי למחקר בסיסי מבלי לפגוע בחופש האקדמי.
- הקשר של מערכת ההשכלה הגבוהה עם התעשייה יכול להוביל לצמצום חופש המחקר (לעיתים בצורה קיצונית) אך גם לביצוע מחר פורץ דרך. חיכוך עם התעשייה יכול לייצר שאלות ופרדיגמות חשובות חדשות וכן רצפים מחקרניים שמתחילים בתעשייה ועוברים למעבדת מחקר. יש אינטרס הדדי בשיתוף פעולה ובאיגום משאבים שכליים וכספיים בין האקדמיה לתעשייה, אך צריך להקפיד שהחופש האקדמי והמצוינות האקדמית לא יפגעו.

גבולות חופש המחקר:

- בין האילוצים שאינם כלכליים שמשפיעים על חופש המחקר, בחירת נושא המחקר והרזולוציה שלו אפשר למצוא אילוצים של אתיקה ותקינות פוליטית וחברתית, שנובעים מערכי האקדמיה או מתהליכים ומחלוקות בחברה.
- בצד האתיקה חשוב לציין למשל את חוק צער בעלי חיים ניסויים רפואיים בבעלי חיים מ-1994 המסדיר את הפעילות עם בעלי חיים ואת פעילות ועדת ההלסינקי עם בעלי חיים. החוק מגדיר שלושה עקרונות:

Replace (המרה), Reduce (צמצום) ו-Refine (עידון). יש שמוסיפים R נוסף, Rehabilitation (שיקום), שבו ישראל מצטיינת.

- בכל הקשור למגבלות על חופש המחקר מטעמי תקינות פוליטית וחברתית המצב מורכב יותר. בתחומים מסוימים אין אפשרות להפריד בין העובדתי והערכי, בהינתן שמחקר אקדמי איננו התבוננות במציאות בשל עצמה מנקודת ראות אבסולוטית הנצבת מחוץ לגבולות הממשות אותה היא חוקרת. ניסיון ליצור הפרדה בין האובייקטיבי לסובייקטיבי מהווה איום על חוקרים. ות שמתוקף מחקרם אינם יכולים להימנע מעירוב קונספטואלי בין עמדות ערכיות וטענות דסקריפטיביות.

חופש אקדמי בהוראה

- חופש אקדמי הוא עקרון/ערך הפועל ברמה הלאומית, המוסדית וגם ברמה האישית של כל חבר וחברת סגל. ברמה האישית כולל החופש האקדמי את חופש המחקר ואת חופש ההוראה. חופש ההוראה מאפשר לאקדמיה לממש את אחד מייעודיה שהוא הנחלת הידע וחלוקתו.

חופש אקדמי בהוראת לימודים פרופסיונליים:

חופש בקביעת תכני הלימוד בלימודים לתואר פרופסיונלי:

- החופש האקדמי בהוראה מוגבל מראש מכיוון שתוכנית הלימודים מבוססת במידה רבה על מה שנחשב הידע המרכזי בתחום ומה שנחשבות המיומנויות המרכזיות בתחום. מידת החופש מושפעת משני גורמים: באיזה מידה התחום מבוסס על ידע שנתפס כאמת לעומת ידע שנתפס כנרטיב (למשל הנדסה מול סוציולוגיה) והמידה שבה התחום הוא היררכי.
- במקצועות הפרופסיונליים (למשל: משפטים, רפואה, הנדסה, ראיית חשבון) ההגבלה על חופש ההוראה נובעת מאופי הנושא והאילוצים שהוא נושא בחובו. בתחום הרפואה, למשל, קביעת נושאים מרכזיים בקורס מתבצעת תוך התחשבות במגבלות התקציבי. חשוב שחומר הלימוד יתעדכן באופן שוטף כדי לשקף את ההתקדמות הטכנולוגית המהירה של העשורים האחרונים, אך התקציב מטיל מגבלה על המשאבים שניתן להפנות לעדכונים אלו. הרגולטור אשר מעניק את האקדמיטציה והצורך בהכרה בינלאומית של וועדות הערכה בינלאומיות משפיעים גם הם על חופש ההוראה. יש לציין שלרוב אילוצים אלו אינם פוגעים מהותית ומשמעותית בחופש האקדמי בהוראת המקצוע.
- בלימודי הנדסה הסילבוס מורכב מקורסים שנבנים האחד על השני באופן סיסטמתי. ברמה זו אין מקום לחופש אקדמי. החופש האקדמי בהוראה מתבטא ב-30% בתוכנית הלימודים של המקצוע, שהמועצה להשכלה

גבוהה מאפשרת ללא אישור. השינוי שנדרש הוא מימוש חופש זה, ומתן תכנים שאינם הנדסיים הנדרשים למהנדס המודרני כפי שמקובל באוניברסיטאות מובילות בעולם.

המורה כמחנך/ת

- במקצועות הרפואה חינוך הסטודנטים למיומנויות רכות הוא חלק חשוב מההוראה. למורים ולמרצים באקדמיה יש תפקיד חשוב כמחנכים, בעיקר במקצועות בעלי מרכיבים טיפוליים. מורה המלמד מקצועות טיפוליים חייב לשמש גם כמחנך, שכן עליו להעביר לקחים וערכים חשובים שלא ניתן למצוא בספרי הלימוד.
- במקצועות ההנדסה רעיון החינוך הופך רלוונטי יותר בתוכניות לתואר מתקדם, ולא בהרצאות הניתנות לכיתות גדולות שבהן מאות תלמידים לתואר ראשון.

חרויות המרצה בין עובדות ודעות במדעי החברה והרוח

- למרצים.ות בתחום מדעי הרוח, החברה והאמנות, יש עמדות והם יתקשו להסתיר אותן כאשר הם משמשים כמרצים.
- חופש אקדמי וחופש הביטוי הם שני מושגים נפרדים. למרצה יש זכות להביע דעות, אך יש להכיר שדעות אלו סובייקטיביות ולא בהכרח מייצגות את האמת. גם לסטודנטים.ות יש זכות להביע את דעתם, ואין להעניש אותם על נקודת מבט שונה מזו של המרצה. חשוב לשמור על מערכת יחסים מכבדת בין המרצה לסטודנטים.ות, כאשר חופש הביטוי שלהם מוגן.
- העיסוק בנושאים שנויים במחלוקת ורגישים ממגוון נקודות מבט חשוב על מנת להבין את המורכבות של סוגיות חברתיות. יש לעודד את הסטודנטים.ות להעלות טיעונים קוהרנטיים המגובים בראיות אמפיריות - במקום לפחד מהסוגיות הנפיצות. יש אתגרים בהנחיית דיונים כאלו, במיוחד בסביבות טעונות פוליטית ולכן נדרשת תמיכה מהנהלה, מהדיסציפלינה האקדמית ומארגוני הסטודנטים כדי לקדם חופש האקדמי ולהפוך את השונות לחוזקה.
- מרצים.ות העוסקים בפוליטיקה של ידע אמורים להימנע מלעשות פוליטיזציה של הידע.
- לעיתים מופעלים לחצים מהנהלת המוסד או מגורמים מחוץ לאקדמיה. הלחצים יכולים להיות סמויים וקשורים לעיתים לזהות המגדרית, האתנית, הלאומית והמעמדית של האדם העומד מול המרצה. לחצים כאלו הם פעמים רבות מנת חלקם של מרצים.ות שאינם שייכים להגמוניה של האקדמיה. טיפול בלחצים יכול להיות קשה עבור חלק מחברי.ות הסגל, ולכן המערכת חייבת לספק מגן שיגן על מי שעלולה להיפגע.

- עמדות מסוימות, כמו גזענות ופשיזם, נחשבות לא לגיטימיות בחברה ויש לגנות אותן במסגרת האקדמית. כאשר מזמינים אנשים בעלי נקודות מבט שנויות במחלוקת לנאום באוניברסיטה, יש להסביר בבירור את עמדותיהם כלא עולות בקנה אחד עם הערכים של המוסד האקדמי או אף עם ערכי החברה הדמוקרטית.

אקדמיה בעולם משתנה - ערכים גבולות וקווים אדומים

- החופש האקדמי הוא לא מוחלט, יש לו גבולות, אבל הם לא תמיד חדים וברורים. בין הגבולות שהוזכרו: פגיעה והדרה של הזולת ודרישה לסימטריה בין מדע לבין דת אמונה ותרבות. רוב חברי הסגל מודעים לגבולות אלו אם כי יש כאלו שחוצים אותם.
- הגבולות שמציגה האתיקה לחופש המחקר המדעי הם תלויי תרבות. יש בעיתיות בנושא הנובעת מהשוני של הגבולות האתיים במדינות השונות.
- לגבי חופש אקדמי מקצועי: מכיוון שחזית הידע האנושי האפשרי רחבה ממה שידוע ברגע נתון, הבחירה בכיווני התפתחות צריכה להיות מונחית בראש ובראשונה ע"י צרכי האקדמיה. כל מה שחינוי למדע ולפיתוח שלו צריך להיות בעדיפות על פני כל תחום אחר. לגבי החופש האקדמי החוץ מקצועי הפוליטי: לכאורה אין הצדקה להרחבת חופש הביטוי של אנשי אקדמיה לעומת אנשים אחרים. אך למגבלות על חופש הביטוי והפעולה הפוליטיים יש אפקט מצנן על חופש המחשבה שעלול להפריע לחוקרים ולמחקר.
- לאור השינויים הטכנולוגיים, בעיקר בתחומי הבינה המלאכותית, מוסדות אקדמיים, שהם מוסדות שמרניים, יהיו חייבים להגמיש את הגבולות ולהיות פתוחים יותר לחברה ולצרכיה. שיטות ההוראה, הכישורים שמעניקים לסטודנטים, נושאי המחקר, הקשר בין המוסד האקדמי לתעשייה ולחברה יהיו חייבים להשתנות.
- למרות שהיה בעבר עיסוק בנושא, אין היום גוף שמטרתו לבצע איזון בין האינטרסים הציבוריים הגדולים והרחבים במדינה, כולל שאלות ארוכות טווח של תכנון ואולי קביעת תחומי מחקר. נשאלת השאלה האם יש לשקול הקמת גוף כזה לאור השינויים הכלכליים והחברתיים בשנים האחרונות.

מערכת ההשכלה הגבוהה מושתתת על עקרונות וערכי יסוד: חופש אקדמי במחקר ובהוראה, אוטונומיה מוסדית, פתיחות, ספקנות בונה, שוויון, יושרה ובקשת האמת. אלא שמערכת ההשכלה הגבוהה אינה יכולה להיות מנותקת מהחברה שבתוכה היא פועלת ושממנת אותה. לכן היא מושפעת משינויים פוליטיים, חברתיים, תרבותיים וטכנולוגיים היוצרים מתח מובנה בין ערכי ההשכלה הגבוהה לאתגרים שמציבים השינויים האלו. מצב זה מחייב את מערכת ההשכלה הגבוהה לעמת את עקרונותיה ואת ערכי היסוד שלה למול המציאות המשתנה במהירות ולבחון אותם כל הזמן.

בסדרה בת ארבעה מפגשים יצאנו לבחון את מושג החופש האקדמי על כל היבטיו על רקע השינויים שחלו ומתחוללים בעולם ובארץ, ובדקנו שאלות כגון:

האם אלו ערכים אבסולוטיים או שניתן וצריך לעדכן אותם?

אם יש לעדכן אותם – מה הגבולות והקווים האדומים?

מהם האילוצים שפועלים מבחוץ ומבפנים?

אלו כלים יש בידינו כדי להבטיח שקווים אדומים לא ייחצו?

במפגש הראשון שנושאו **חופש אקדמי במבחן ההווה: עמידה ערכית בתנאי קיטוב ומשבר** סב הדיון סביב השאלה האם החופש האקדמי הוא אבסולוטי או שאופיו וגבולותיו דינמיים, ואם מדובר בחופש דינמי, מהן המטרות החברתיות שבשמן מותר להגביל חופש זה.

הובאה כדוגמה אוניברסיטת בואז'יצי' בתורכיה אשר בה מתנהל מאבק אל מול פעולות מגבילות שביצע הממשל. שתי חוקרות ישראליות סיפרו על מה שהן תופסות כניצול לרעה של החופש האקדמי וקיומם של מנגנוני משטור מהצד הימני והשמאלי של המפה הפוליטית הישראלית: האחת רואה תהליך של קואופטציה באמצעות חוקרים מסוימים חוסמים אחרים והאחרת חשה לחצים לצנן ולרכך ביקורת באמצעות מנגנון של רמזים סמויים וגלויים להשלכות ולסנקציות הצפויות.

המפגש השני עסק **בחופש אקדמי במחקר** במציאות מורכבת בה כוחות שונים מנסים לנווט בדרכים שונות את המחקר, ונשאל בו כיצד ניסיונות אלו עלולים לפגוע בחופש המחקר.

במושג ראשון שדן **בחופש המחקר ואילוצי כלכלה-תקצוב מחקר, תיעדוף תחומי מחקר, מסחור הידע וממשקים עם התעשייה וגופים ציבוריים** התברר המתח הקיים בין הרצון והצורך לקיים מחקר מונע סקרנות והשאיפה למצוינות מדעית אל מול הלחצים הקיימים למחקר מכוון יישום, והובעו דעות לפיהן לא מדובר בהכרח בדיכטומיה.

המושב השני דן בגבולות חופש המחקר - מגבלות של אתיקה, חברה וחסמים של תקינות פוליטית ומנגנוני התנהלות ובקרה ראויים מולם. מושב זה עסק בשלושה נושאים: אתיקה בניסויים בבעלי חיים, אי ניצול לרעה של החופש האקדמי והגנה מפני הטיית הוראה או נתוני מחקר לטובת קו פוליטי זה או אחר. **המפגש השלישי עסק בחופש אקדמי בהוראה** בחלוקה ללימודים פרופסיונליים ולמדעי החברה והרוח.

בכל הנוגע ללימודים פרופסיונליים, ובעיקר בתחומי הרפואה וההנדסה נדמה **שהחופש האקדמי בהוראה נשמר**. אופי הנושא והאילוצים שהוא נושא בחובו, מכתבים גבולות מסוימים, אך הללו אינם פוגעים מהותית ומשמעותית בחופש האקדמי בהוראת הפרופסיות. עם זאת, כדי שהאקדמיה תישאר רלבנטית היא חייבת לחתור תמיד לחופש אקדמי בעדכון תוכניות לימוד באופן שוטף, בחידושים בשיטות ההוראה והיא חייבת להיות **יותר מותאמת לעידן של המהפכה של המידע ולחתור לחדשנות והוראה עתידנית**.

לעומת זאת הדיון **בחופש אקדמי בהוראה במדעי החברה והרוח** הוא בבחינת 'שדה מוקשים' מאחר ולכל מרצה בתחום מדעי הרוח, החברה והאמנות, יש עמדה אותה קשה להסתיר במהלך הלימודים. הדיונים בתחומים אלו מייצרים מחלוקות והדרך של האקדמיה לשמור על הסטנדרטים, כגוף שמייצר עובדות, היא לטעון טענות קוהרנטיות ולגבות בחומרים אמפיריים, ולעיתים, כפי שניסח אחד המשתתפים, "להנכיח פוליטיקה של ידע מבלי לעשות פוליטיזציה של הידע".

המפגש המסכם עסק **באקדמיה בעולם משתנה - ערכים גבולות וקווים אדומים**. הדעות שהוצגו בנושא זה מגוונות. הדוברים מתוך האקדמיה הדגישו שחובה לשמר את החופש האקדמי המקצועי שנובע מהימצאות אנשי האקדמיה בחזית הידע ושגבולותיו עוברים רק בפגיעה והדרה של הזולת. לעומת זאת, בכל הנוגע לחופש האקדמי החוץ מקצועי, הפוליטי, לא צריכות להיות לאנשי אקדמיה זכויות יתר אך גם לא הגבלות שחלות על בעלי מקצועות אחרים מתחום השירות הציבורי.

שינויים טכנולוגיים ושינויים בעולם העבודה מחייבים בחינה מחדש של הקשר בין המוסדות האקדמיים לתעשייה ולחברה. גישה זו המוצאת את דרכה לאחרונה אל תוך המוסדות האקדמיים זוכה לעידוד התעשייה והציבור. הדוגמאות שהוצגו לביטוי עידוד זה הן מתן ייצוג למכללות במועצה להשכלה גבוהה על ידי משרד החינוך, מתוך תפיסת עולם של עידוד המצוינות והאיכות האקדמית מחד ונגישות והזדמנות השווה מאידך וכן התפתחות גישה של "מלמעלה למטה" להשקעה במחקר ברשות החדשנות תוך התערבות ממשלתית במקומות בהם מתגלה חוסר בתחום דעת המוגדר כ"תחום עתיד".

אחד המופעים המשמעותיים של גישה זו היה בפעולת 'הוועדה להסדרת המשילות של מערכת ההשכלה הגבוהה', ובקריאתה ל'שנות את הרכב המועצה להשכלה גבוהה כך שישבו בה גם נציגי המדינה כגוף מתקצב ומתכנן ברמה הגבוהה. המלצות ועדה זו, שפורסמו בשנת 2014, לא מומשו ולא יושמו.

מפגש ראשון בסדרה | 12.5.2022

חופש אקדמי במבחן ההווה: עמידה ערכית בתנאי קיטוב

ומשבר

יו"ר: פרופ' גילי דרורי

תוכנית המפגש

ברכות

ד"ר ורד אריאל נהרי, מנכ"לית "בשער"

פרופ' שמעון ינקלביץ', יו"ר פורום השכלה גבוהה "בשער" ואוניברסיטת תל אביב
פרופ' דוד הראל, הפקולטה למתמטיקה ומדעי המחשב, מכון ויצמן למדע, ונשיא האקדמיה הלאומית
הישראלית למדעים

דברי פתיחה:

פרופ' גילי דרורי | יו"ר ומנחת המפגש, "בשער" והאוניברסיטה העברית בירושלים

פאנל בהשתתפות:

ד"ר ראויה אבורביעה, בית הספר למשפטים, המכללה האקדמית ספיר
ד"ר דנה ברנט, עמיתת מחקר, מכון בס"א, אוניברסיטת בר אילן
פרופ' אבנר דה-שליט, המחלקה למדע המדינה, האוניברסיטה העברית
פרופ' פנינה מוצפי-האלר, מחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת בן גוריון בנגב ונשיאת האגודה
האנתרופולוגית הישראלית

שאלות מהקהל

תמצית המפגש

בדברי הפתיחה שלה ציינה פרופ' גילי דרורי שחופש אקדמי הוא החירות לחקור, ללמוד, ללמד, לכתוב או ללבן נושאים בלי איום של סנקציה כלשהי, אלא מתוך פתיחות, ספקנות בונה, שוויון, ישרה ובקשת האמת ברוח הנאורות. במובן זה חופש אקדמי הוא העקרון הנורמטיבי המארגן עבור האקדמיה. עוד הוסיפה פרופ' דרורי שחופש אקדמי כעקרון מארגן נתפס כחיוני ליצירת ידע ולהתפתחות אנושית חברתית. בעידן המודרני הוא מוגן על ידי הצהרות וחוקים וישנו אפילו דירוג של חופש אקדמי.

עם זאת, האקדמיה, החינוך והמדע מתמודדים עם אתגרים מכיוונים שונים, לרבות שוק העבודה, דרישות מהחברה האזרחית, כוחות פוליטיים ושאלות אתיות שמעוררת הקידמה המדעית. האתגרים הללו לא מגיעים רק מחוץ לאקדמיה אלא גם מתוכה, כלומר עמידת הקהילה האקדמית על העקרונות הנורמטיביים שמגדירים אותה כקהילה. במושג הפתיחה שדן ב"חופש אקדמי במבחן ההווה: עמידה ערכית בתנאי קיטוב ומשבר", הוצג מקרה בוחן של אוניברסיטה מחוץ לישראל שם מתקיימת מזה זמן רב מחאה כנגד פגיעה ממשלתית בחופש האקדמי. המחאה מתבטאת באופנים שונים אצל הסגל ואצל הסטודנטים, אך בניגוד למחאות אחרות היא איננה סוחפת את ההמונים. עוד הועלה במפגש הרעיון שחופש אקדמי משרת את החברה ולכן הוא ברירת מחדל אך לא ערך אבסולוטי, ומחייב את אנשי ונשות האקדמיה לאי משוא פנים במחקר ולכיבוד דעות שונות בכיתת הלימוד. שתי חברות הפאנל דיברו על אתגרי השמירה על החופש האקדמי, לרבות צמצום החופש האקדמי מחד וניצול לרעה של החופש האקדמי מאידך, ושיתפו את חוויותיהן בנושאים אלו.

מהלך הדין

ברכות

פרופ' שמעון ינקלביץ', יו"ר פורום השכלה גבוהה "בשער" ואוניברסיטת תל אביב

פיזיקאי באוניברסיטת תל אביב, זכה בפרסים רבים על עבודתו המדעית, שהה שנים רבות באוניברסיטאות מובילות בעולם כמו סטנפורד, פרינסטון והמרכז האירופאי CERN. שימש בתפקידי ראש בית הספר לפיזיקה, סגן רקטור ורקטור אוניברסיטת תל אביב. לשעבר חבר בוועדה לתכנון ולתקצוב של המועצה להשכלה גבוהה. כרקטור אוניברסיטת תל אביב הקים את אוניברסיטת תל אביב לנוער ועמד בראשה במשך עשרים שנה, על פעילותו זו שכה באות הנשיא של אוניברסיטת תל אביב.

החופש האקדמי והאוטונומיה המוסדית הינם מערכי הליבה עליהם מושתתת ההשכלה הגבוהה במיטבה, והמאבק עליהם מלווה את המערכת מאז הקמת מוסד האוניברסיטה בימי הביניים. יחד עם זאת החופש האקדמי אינו אבסולוטי ואופיו וגבולותיו דינמיים, הגם שקיימים קווים אדומים. פרופ' ינקלביץ' פירט כי במפגשים הבאים ייבחנו המושגים הללו במציאות של ימינו וזאת גם מעבר לפרטי מקרה זה או אחר בו החופש האקדמי והאוטונומיה המוסדית עמדו למבחן בישראל או במדינות אחרות.

פרופ' דוד הראל, הפקולטה למתמטיקה ומדעי המחשב, מכון ויצמן למדע, ונשיא האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים

פרופסור למתמטיקה ומדעי המחשב במכון ויצמן למדע ונשיא האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים. פרופ' הראל הוא ממדעני המחשב המובילים והמשפיעים בישראל ובעולם, חתן פרס ישראל לשנת 2004, והיה דיקאן הפקולטה למתמטיקה ולמדעי המחשב במכון ויצמן במשך שבע שנים.

עירוב שיקולים חוץ-מדעיים: ציבוריים, פוליטיים, חברתיים, אידיאולוגיים, בשיקולי מדע או מצוינות מדעית פסול מיסודו. כל עוד המדען או המדענית שעל הפרק אינם חשודים או נאשמים בפלילים, ולהבדיל, אינם מבססים את המדע שלהם על בדותות או חצאי אמיתות במקום על עובדות מוצקות וחשיבה רציונלית, אין לשפוט אותם לכף חובה. הצד השני של המטבע, שחשיבותו אינה פחותה, הוא שמצופה מנשות ומאנשי המדע והדעת מכל התחומים להתבטא באחריות בעניינים ציבוריים, ולהתבסס גם שם על עובדות בדוקות ועל טיעונים מוצקים ותקפים.

דברי פתיחה

פרופ' גילי דרורי, יו"ר ומנחת המפגש, "בשער" והאוניברסיטה העברית בירושלים

פרופ' גילי דרורי היא סוציולוגית, חברת סגל המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה וראשת פרום אירופה באוניברסיטה העברית. היא חוקרת גלובליזציה וארגונים בגישה עולמית ומוסדית ובעשור האחרון המחקר שלה מתמקד במשילות, בזהות ובגלוקליזציה של אוניברסיטאות ומוסדות להשכלה גבוהה בישראל ובעולם.

פרופ' דרורי הדגישה כי חופש אקדמי מתבסס על החירות לחקור, ללמוד, ללמד, לכתוב או ללבן נושאים ללא איום של סנקציה כלשהי, אלא מתוך פתיחות, ספקנות בונה, שוויון, ישרה ובקשת האמת ברוח הנאורות. במובן זה חופש אקדמי הוא העקרון הנורמטיבי המארגן עבור האקדמיה.

מאיך אקדמיה, השכלה ומדע עומדים מול מתקפה מכיוונים שונים. שוק התעסוקה דוחף ליותר הכשרה, החברה האזרחית דורשת לבטא את הישראליות במובנים שונים, כולל הוראה בעברית, כוחות פוליטיים שמעמידים סייגים לגבי מהי אקדמיה שראויה למימון ציבורי והמדע עצמו בהתקדמותו מעמיד בפנינו שאלות אתיות.

מכאן השאלות שהוצבו לדין הפותח בסדרה:

- האם העקרון של חופש אקדמי אכן מאחד ומגדיר קהילה אקדמית?
 - האם יש סף או גבול לאותו חופש אקדמי?
 - מהו אותו גבול והאם הוא גם קו אדום שממנו אין לחרוג?
 - מה טיבו של הפיקוח על ההגנה הנדרשת לחופש אקדמי?
 - מה הדינמיקה בתוך הקהילה האקדמית לסולידריות והתלכדות סביב ערך החופש האקדמי?
 - כיצד קבוצות פוליטיות שאינן משוקעות באתוס האקדמי פועלות לפיקוח על האקדמיה?
- פרופ' דרורי הוסיפה כי המפגש הראשון פותח את הסדרה בהתחבטות בהגדרה של חופש אקדמי, הגבולות וההתניות שלו ובהשלכות של הגדרה זו או אחרת על עתיד הידע, ההשכלה והחברה בישראל.

פאנל

פרופ' פנינה מוצפי-האלר, מחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת בן גוריון בנגב ונשיאת האגודה האנתרופולוגית הישראלית.

מרצה לאנתרופולוגיה באוניברסיטת בן גוריון, מאז 2019 משמשת כנשיאת האגודה האנתרופולוגית הישראלית. תחומי העניין שלה הם חוסר שוויון חברתי, אנתרופולוגיה פמיניסטית, אוטו-אתנוגרפיה וכתביה רפלקסיבית. ערכה מחקר אתנוגרפי בבוצואנה שבדרומה של אפריקה, בישראל ובהודו. ספרה הבא יצא בהוצאת בבל ויקרא "שחורדיניות, אתנוגרפיה פמיניסטית". באוגוסט 2021 יצאה פרופ' מוצפי-האלר לשבתון שאותו בילתה בתורכיה, באוניברסיטת בּוּאָזִ'צִ'י שבאיסטנבול.

בּוּאָזִ'צִ'י היא "ההרוארד של תורכיה", נוסדה לקראת סוף המאה ה-18 ומציעה השכלה בשפה האנגלית. עם זאת, האוניברסיטה עברה לאחרונה שינויים משמעותיים, המשקפים את ניסיונותיו של הנשיא ארדואן לשלוט במוסדות אזרחיים בחברה.

התהליכים התבטאו בין השאר ב:

- סילוק נשיא האוניברסיטה בינואר 2021, ומינוי אדם אשר שייך באופן די ברור למפלגה השלטת ועושה דברו של ארדואן.

- פתיחת שתי פקולטות חדשות, אחת למשפטים ואחת לתקשורת.
 - סילוק הדיקנים של הפקולטות להנדסה, כלכלה ואחרות.
 - הקמת קרן בעלת גוונים דתיים אשר הציעה לבנות מסגד בתוך הקמפוס, מה שעד כה לא היה קיים בתורכיה, שם באוניברסיטאות הציבוריות קיימת הפרדה בין דת ומדינה.
- נכון להיום המחאה נשארת כמחאה בתוך האקדמיה, ולא מתפשטת למהומות רחבות כמו המהומות שפרצו בשנת 2013 בעקבות החלטת הממשל להרוס את פארק טקסים גזי.
- בעוד שהמחאות נגד שינויים אלה נותרו בעיקר בקהילה האקדמית, ישנם הבדלים בגישה של חברי הסגל והסטודנטים. חברי סגל טוענים שהמחאות שלהם אינן פוליטיות במהותן אלא תגובה לפעולות ספציפיות כמו פיטורים לא דמוקרטיים. מצד שני, סטודנטים בעלי מוטיבציה פוליטית מיליטנטיים יותר בשיטותיהם, מבקשים לארגן הפגנות מעבר לקמפוס ולקשר את מטרם להפגנות אחרות באיסטנבול.

פרופ' אבנר דה-שליט, המחלקה למדע המדינה, האוניברסיטה העברית

פרופסור למדעי המדינה באוניברסיטה העברית, פרסם שמונה ספרים בתחום של פוליטיקה של הגנת הסביבה, ערים ופוליטיקה ועוני כסוגיה פוליטית. היה ראש המחלקה ודיקן הפקולטה למדעי החברה. חתן פרס רוטשילד במדעי החברה מ-2014 ופרס אמת במדעי המדינה מ-2019.

החירות האקדמית היא פרקטיקה שמעוגנת בנורמות חברתיות לאו דווקא בזכויות משפטיות, ושמטרתה להגן על חוקרים וחוקרות כדי שיוכלו להתבטא באופן אוטנטי, כלומר שיביעו את העמדות האמיתיות שבהן הם מאמינים ואת המסקנות האמיתיות שיש להם מהמחקרים בכדי לשתף את כל אותן מסקנות בחברה ואפילו גם בשירות המדינה.

שלוש טענות:

1. חופש אקדמי מגן בעיקר על החברה ולא על האקדמיה. חברה זקוקה לאמון. על מנת שיהיה אמון יש צורך בכנות אקדמית. כדי שתהיה כנות חייבים את החירות, היות וחשוב לוודא שדברי האדם הם שיקוף של חופש הביטוי שלהם ולא בשל מחויבות.
2. בהינתן שברירת המחדל היא חירות אקדמית, השאלה שהיא לב הוויכוח גם בישראל היא מה הן אותן מטרות חברתיות שבשמן מותר להטיל מגבלות על החירות האקדמית.
3. החופש האקדמי אינו מחייב ניטרליות אלא אי משוא פנים במחקר וכיבוד דעות מגוונות בכיתת הלימוד

ד"ר דנה ברנט, עמיתת מחקר, מכון בסי"א, אוניברסיטת בר אילן.

ממקימות מוניטור האקדמיה הישראלית, ארגון שחקר ומבקר את האקדמיה בדגש על מדעי החברה והרוח משנת 2004.

סיימה את הדוקטורט שלה ב Kings College-בלונדון ב-2015. כותרת התיזה שלה "Post Zionism and Israeli Universities the Academic-Politic Nexux":

ד"ר ברנט סיפרה על ניצול לרעה של החופש האקדמי בחקר הסכסוך הפלסטיני-ישראלי המושפע מאנשי סגל שמפיצים פרדיגמה נוא מרקסיסטית ביקורתית. לדבריה פרדיגמה זו יצרה עבודות מחקר רבות עם מעט ראיות אמפיריות המשמשות בסיס לטענה כי היא מדינת אפרטהייד, המתייחסת לפלסטינים כפי שהנאצים נהגו כלפי היהודים, נוהגת בנקרו-קפיטליזם, כלומר ניסויים בפלסטינים למטרות רווח וכן הלאה.

אין מדובר בדעה אחת בתוך "שוק של דעות", אלא תהליך של קואופטציה באמצעות חוקרים מסוימים חוסמים אחרים. חוסר איזון נוצר גם מכיוון שחוקרים אקטיביסטיים שנשכרו ללמד ולחקור נושאים כמו חינוך לגיל הרך או סוציולוגיה של ארגונים עברו לחקור את הסכסוך הפלסטיני-ישראלי. מצב עניינים זה שולל מהסטודנטים ומהאוניברסיטה את המחקר שלשמו נשכר חבר הסגל.

ד"ר ברנט ציינה מקרים רבים בהם נוצל לטענתה לרעה החופש האקדמי, ופירטה כי אחת הסיבות לניצול זה הוא משום שנשיאי האוניברסיטאות זקוקים לתמיכת חברי הסגל המכהנים בסנאט כדי להמשיך את פעילותם, דבר שיוצר מצב של ניגוד עניינים.

ד"ר ראויה אבורביעה, בית הספר למשפטים, המכללה האקדמית ספיר

המחקרים של ד"ר אבורביעה עוסקים בניתוח ביקורתי ופמיניסטי של המשפט בדגש על המשק שבין דיני משפחה, מיעוטים וזכויות אדם. אבורביעה פרסמה בכתבי עת מובילים בנושא שח דיני האישות של נשים מוסלמיות בישראל. ספרה "מתוך החוק מחוץ לצדק, פוליגמיה, אזרחות ממוגדרת וקולוניאליזם במשפט הישראלי" צפוי לראות אור בהוצאת הקיבוץ המאוחד סדרת מגדרים.

ד"ר אבורביעה שיתפה כיצד היא רואה את תפקידן האינטלקטואלי של חוקרות פלסטיניות לא רק ביצור השיח, אלא גם באיתגור ההגמוניה התרבותית והאקדמית, וחשיפת מנגנוני הכוח. היא פירטה על ניסיונות המשטור של הקולות ההגמוניים שמנסים כל העת לצנן ולרכך את הביקורת של חוקרות אלו כאשר מעליהן מרחפים באופן סמוי וגלוי רמזים להשלכות ולסנקציות הצפויות של מעשיהן.

ד"ר אבורביעה העלתה שאלות המטרידות אותה, כגון האם כחוקרות פלסטיניות הן רשאיות לערער על הידע מלב ליבו של המרכז ההגמוני האקדמי או שעליהן לעשות זאת מתוך השוליים ומשם בלבד? האם נטל ההוכחה של הטענות במחקר ביקורתי הוא אותו נטל לעומת מחקרים אחרים, פחות ביקורתיים או שהן נדרשות לנטל אחר, מיוחד, כדי להצדיק את המחקר הביקורתי שלהן? אילו מחירים הן משלמות כשהן נשארות מחוץ למעגלים ההגמוניים ואיזה מחיר עליהן לשלם אם הן רוצות להיות חלק מהמעגלים ההגמוניים? האם הן תוכלנה להתקדם בסולם הדרגות ולקבל קביעות למרות הביקורת שלהן? האם הן יסומנו על ידי גופים כמו למשל "מוניטור האקדמיה" ויעברו תהליכי דה-לגיטימציה וביוש על עמדותיהן?

מפגש שני בסדרה | 14.6.2022

חופש אקדמי במחקר

יו"ר והנחיית המפגש: פרופ' שמעון ינקלביץ' ופרופ' חגית מסר-ירון

תוכן המפגש :

חופש אקדמי במחקר ובהוראה אמור להבטיח שההוראה והמחקר מתבצעים ללא תלות, ללא פחד וללא חשש מאפליה או פגיעה. הוא כולל את הזכות לבחור את נושאי המחקר וההוראה, את אופיים ואת התנהלותם ללא תכתיבים. במפגשים 2+3 נבחן מה האתגרים והאילוצים – חיצוניים ופנימיים – על חופש אקדמי זה. האם יש מגבלות שראוי לשים, מה הגבולות ומה הכלים לקביעת הגבולות והקווים האדומים

תוכנית המפגש

ברכות

ד"ר ורד אריאל נהרי, מנכ"לית "בשער"

פרופ' עירד יבנה, מנכ"ל מוסד שמואל נאמן בטכניון, וחבר בפורום השכלה גבוהה "בשער"

מושב ראשון: על חופש המחקר ואילוצי כלכלה-תיקצוב מחקר, תיעדוף תחומי מחקר, מסחור הידע וממשקים עם התעשייה וגופים ציבוריים.

פרופ' שמעון ינקלביץ' | יו"ר ומנחה המושב; יו"ר פורום השכלה גבוהה "בשער", אוניברסיטת תל אביב, לשעבר רקטור אוניברסיטת תל אביב

פאנל בהשתתפות:

פרופ' אהוד גזית, בית הספר שמוניס למחקר ביו-רפואי וחקר הסרטן והמחלקה למדע והנדסה של חומרים, אוניברסיטת תל אביב

פרופ' דניאל זייפמן, המחלקה לפיסיקת של חלקיקים ואסטרופיזיקה, מכון ויצמן למדע. יו"ר ההנהלה האקדמית של הקרן הלאומית למדע, לשעבר נשיא מכון ויצמן למדע

מר אבי חסון, מנכ"ל Start-Up Nation Central

פרופ' **שולמית מיכאלי**, סגנית נשיא למחקר אוניברסיטת בר אילן
עו"ד **נאוה סברסקי-סופר**, דירקטורית ומומחית לחדשנות ויזמות. לשעבר מנכ"לית יישום, סגנית נשיא
בנוברטיס העולמית ושותפה בקרנות הון סיכון מובילות.

שאלות מהקהל

**מושב שני: על גבולות חופש המחקר – מגבלות של אתיקה, חברה וחסמים של תקינות פוליטית; ומנגנוני
התנהלות ובקרה ראויים מולם.**

פרופ' **חגית מסר-ירון** | יו"ר ומנחה, יו"ר "בשער", אוניברסיטת תל אביב; לשעבר נשיאת האוניברסיטה
הפתוחה וסגנית למו"פ באוניברסיטת תל אביב

פאנל בהשתתפות:

פרופ' **אבי ישראלי**, המדען הראשי במשרד הבריאות וראש הקתדרה ע"ש ד"ר ג'וליאן בביה"ס לרפואה של
האוניברסיטה העברית והדסה

פרופ' **משה מאור**, המחלקה למדע המדינה, האוניברסיטה העברית בירושלים

פרופ' **יצחק (יאני) נבו**, המחלקה לפילוסופיה, אוניברסיטת בן גוריון בנגב

שאלות מהקהל

תמצית המפגש

תחת תנאים של חופש מחקר וכאשר המחקר נעשה ביושרה אקדמית, עם מתודולוגיה ביקורתית בכפוף לאתוס האקדמי של חיפוש האמת, החוקר או החוקרת יכולים לבחור בעצמם את נושאי המחקר, את אופיים, את שיטות המחקר ואת התנהלותו ללא תכתיבים.

שני מושבי המפגש דנו במציאות המורכבת של חופש המחקר בעולם המודרני שבו גורמים שונים מנסים לנתב את המחקר לכיוונים שונים. הדיונים ביקשו להבין את הדרכים שבהן ניסיונות אלו עשויים להשפיע על חופש המחקר. עולם המחקר המדעי קיים בתוך מערכת חברתית כלכלית מסוימת, כשמבנה זה מביא באופן אידאלי לפריחה של שתי המערכות. לכן פעמים רבות יש אינטרס הדדי בשיתוף פעולה ובאיגום משאבים שכליים וכספיים בין האקדמיה לתעשייה, תוך הקפדה שהחופש האקדמי והמציאות האקדמית לא יפגעו. בנוסף, סטודנטים לתארים מתקדמים רבים שהוכשרו באוניברסיטאות למחקר מגיעים בסופו של דבר לתעשייה, ולכן חשוב לטפח דיאלוג בין האקדמיה לתעשייה.

גופים כמו הקרן הישראלית למדע (ISF), מקדמים מציאות במחקר, הדורשת חופש מדעי שבלעדיו ירדו ההישגים של ההשכלה הגבוהה בארץ ואיכות המחקרים לטמיון. הקרן אימצה מדיניות לפיה כל עוד קיים מאגר מספיק רחב של חוקרים בתחום מסוים (דוגמת מחקר העוסק בקוואנטום), ניתן להעניק מימון ממשלתי למחקר בסיסי מבלי לפגוע בחופש האקדמי.

מלבד אילוצים כלכליים קיימים גם אילוצים של אתיקה, תקינות פוליטית וחברתית, שנובעים בחלקם מערכי האקדמיה ובחלקם מתהליכים ומחלוקות בחברה.

לדוגמה, ניסויים בבעלי חיים מוסדרים על ידי אמנות וחוקים בינלאומיים, כמו גם חוקים מקומיים כמו חוק צער בעלי חיים וניסויים רפואיים בבעלי חיים משנת 1994. חוק זה מתווה את המסגרת ל"שלושת ה-Rs של ניסויים בבעלי חיים: (המרה) Replace, (עיזון), Refine, Reduce (צמצום) (ואף Rehabilitation (שיקום)).

אי אפשר לדבר על חופש אקדמי מבלי להזכיר לחצים שמגיעים מכיוון המערכת הפוליטית. החופש האקדמי נמצא כיום תחת מתקפה במדינות רבות, כגון הונגריה, הודו וטורקיה. ישנם קולות המביעים חשש שמתקפה על החופש האקדמי עשויה להתרחש, או אולי כבר מתרחשת גם בישראל.

מחקר אקדמי איננו התבוננות במציאות וקביעות עובדתיות הן גם קביעות ערכיות שכן הן משתמשות במושגים שעוצבו לתיאור המציאות מנקודות ראות נורמטיביות. ניסיון ליצור הפרדה בין האובייקטיבי לסובייקטיבי ולהשאיר לאקדמיה את העיסוק בסובייקטיבי בלבד מהווה איום על חוקרים שמתוקף מחקרם הם אינם יכולים להימנע מעירוב קונספטואלי בין עמדות ערכיות וטענות דסקריפטיביות.

מושב ראשון: על חופש המחקר ואילוץ כלכלה-תיקצוב מחקר, תיעדוף תחומי מחקר, מסחור הידע וממשקים עם התעשייה וגופים ציבוריים.

דברי פתיחה

פרופ' שמעון ינקלביץ', חבר בשער ויו"ר פורום השכלה גבוהה

פיזיקאי באוניברסיטת תל אביב, על עבודתו המדעית זכה פרס הומבולדט ע"ש ליזה מייטנר ובפרס ויצמן למדעים מדויקים. הוא ישמש בתפקידי ראש בית הספר לפיזיקה, סגן רקטור ורקטור אוניברסיטת תל אביב וחבר בוועדה לתכנון ולתקצוב של המועצה להשכלה גבוהה. כרקטור אוניברסיטת תל אביב הוא הקים את אוניברסיטת תל אביב לנוער ועמד בראשה במשך כ-20 שנה. על פעילות זו זכה באות נשיא אוניברסיטת תל אביב

החופש האקדמי במחקר, וזה נכון גם להוראה, אמור להבטיח שהמחקר מתבצע ללא תלות, פחד, וחשש מאפליה או פגיעה. הוא כולל את הזכות לבחור את נושאי המחקר, את אופיים, את שיטות המחקר ואת התנהלותו ללא תכתיבים. העניין והסקרנות המדעית של החוקר אמורים להיות אלו שמובילים ומניעים את המחקר. כל זאת בתנאי שהמחקר נעשה ביושרה אקדמית, עם מתודולוגיה ביקורתית בכפוף לאתוס האקדמי של חיפוש האמת. לכאורה זה חופש רחב ביותר, כאשר בישראל הוא מקובל ואין שום איום עקרוני ישיר עליו. עם זאת המציאות מורכבת יותר וקיימים אילוצים ומגבלות כלכליים, פוליטיים, חברתיים, אתיים ומחייבי תקינות פוליטית ששמים גבולות לחופש התיאורטי הזה. ישנם ממשקים פוליטיים, עסקיים, ציבוריים וחברתיים אשר להם חלק בתיעדוף של כיווני המחקר המדעי ובכך מאתגרים את חופש המחקר, לפחות במתכונתו הקלאסית.

פרופ' דניאל זייפמן

פיזיקאי, עשה את הדוקטורט בטכניון ואת הפוסט דוקטורט במעבדה הלאומית ארגון בארצות הברית. בשנת 1991 הצטרף למכון ויצמן, היה דירקטור במכון מקס פלנק לפיזיקה גרעינית. בין השנים 2006 ל-2019 כיהן כנשיא העשירי והצעיר ביותר של מכון ויצמן למדע. משנת 2020 משמש כיו"ר הוועדה האקדמית של הקרן הישראלית למדע. כנשיא מכון ויצמן האחראי על תקציבו ויציבותו אמון על המחקר הבסיסי וכיווני התפתחותו מצד אחד ועל חברת היישום שלו מהצד השני וכיו"ר הוועדה האקדמית בקרן הישראלית למדע שהיא המקור העיקרי לתמיכת המדינה למחקר הבסיסי הכללי בארץ יוכל פרופ' זייפמן להתייחס לאספקטים השונים הקשורים באלמנטים הכלכליים של חופש המחקר, מידיניות תקצוב המחקר, ושיווי המשקל הנכון בין מחקר בסיסי ויישומי.

ההיסטוריה מראה שהבעיות הגדולות לא נפתרו על ידי אנשים שניסו לפתור בעיה יישומית, אלא דווקא על ידי אלה שהייתה להם יכולת כלכלית, זמן ויכולת נפשית לחפש את מה שמסקרן אותם (curiosity driven research). לכן ברור כי לא ניתן לצפות לתגליות גדולות ללא חופש מחקר. בהכללה, הנושא של חופש אקדמי במחקר יישומי הוא פחות קריטי, שכן המטרה היא לספק תשובות מיידיות לבעיות מעשיות. מאחורי המחקר עומדת כוונה ברורה של רווח כלכלי, ולכן המושג חופש מחקר אינו ישים. התקציבים למחקר מסוג זה אינם מאפשרים חופש מחקר, ובמקרים רבים אף אוסרים על כך. האתגר טמון באיזון בין הצורך במימון ממשלתי למחקר בסיסי לבין שמירה על חופש המחקר. הקרן הישראלית למדעים (ISF) אימצה מדיניות לפיה כל עוד קיים מאגר מספיק רחב של אנשים בתחום מסוים, ניתן להעניק מימון ממשלתי למחקר בסיסי מבלי לפגוע בחופש האקדמי. למשל, בתוכנית הקוואנטום יש מימון של למעלה ממיליארד ש"ח, שחלקו מיועד למחקר בסיסי, ויש מספיק אנשים במערכת כדי להפיק כמות מספקת של הצעות. חופש המחקר הוא קריטי להצלחתו ומצוינות ההשכלה הגבוהה בישראל ולאיכות המחקר. הכרחי להגן על החופש האקדמי בכל עת, גם כאשר מתמודדים עם תורמים או מקורות מימון חיצוניים. אין זה האינטרס של האוניברסיטאות לקבל מימון למחקר שאינו רלוונטי לייעודן, וגם לא כדאי לערב תורמים כמשקיעים במחקר האוניברסיטאות. יש לשמור על הבחנה זו כדי למנוע פגיעה בעצמאותה של האוניברסיטה. במקום זאת, חברות מבוססות ידע ויישומים צריכות להיות אלו שיקבלו מימון והשקעות.

פרופ' שולמית מיכאלי

סגנית הנשיא למחקר ופיתוח באוני' בר אילן, לשעבר דיקנית הפקולטה למדעי החיים. במשך שבע שנים שימשה כראש החטיבה לרפואה בקרן הלאומית למדע. עוסקת בתחום המיקרוביולוגיה, זכתה בפרס האקדמיה הצרפתית על תרומתה להבנה של תהליכי בסיס במשפחת טפילים. לפרופ' מיכאלי היכרות מעמיקה של המחקר באוניברסיטאות בכלל ובאוניברסיטת בר אילן בפרט, מדיניות המחקר ותקצוב המחקר הן כחוקרת, הן כסגנית נשיא למחקר האמונה על כלל המחקר באוניברסיטה והן כראש החטיבה בקרן הלאומית למדע. היא תוכל להתייחס לתקצוב מחקר ולהשפעות השונות שלו על התפתחות כיווני מחקר והראיה המוסדית שלהם, כמו גם שיווי המשקל בין המחקר הבסיסי והלחצים ליישום מחקר ומסחור ידע מצד המוסד ובמידה מסוימת גם מצד חוקרים והממשק עם התעשייה.

בעולם העיוני המחקר הוא אכן מונע סקרנות (curiosity driven). בעולם הניסיוני רואים השפעות על החוקרים, במיוחד אם מסתכלים על תחומים כמו הנדסה, או חלק מתחומי ביו-רפואה. קיימת השפעה גדולה מאוד על היכולת להשיג מענקי מחקר למימון העבודה כי שיטות מחקר חדשניות יותר דורשות השקעה כספית גבוהה יותר. לחקרים ולחוקרות יש חופש אקדמי מלא להחליט על פעולתם. יש כאלו שהם מונעי סקרנות לחלוטין ומתקשים למצוא יישום למחקר שלהם, שמבוסס בדרך כלל על שאלות מחקר מאוד בסיסיות. עם זאת, אסור להתעלם מזה שלעיתים מופעלים על המחקר לחצים מצד הגופים כמו ות"ת, והאיחוד האירופאי. אלו מתמקדים בנושאים אופנתיים שמחזיקים כמה שנים לפני שמפנים את מקומם לנושאים אחרים. כתוצאה מכך החוקרים והחוקרות עשויים להתאים את עבודתם על מנת ליישר קו עם סדרי העדיפויות הללו ולתעדף נושאים שמעניינים בעלי עניין עבור סטודנטים לתארים מתקדמים, הלחץ לבחור מסלול קריירה עשוי להשפיע גם על בחירותיהם המחקריות. בתחומים כמו, STEM עשוי להיות דגש גדול יותר על מחקר תרגומי, המתמקד בפיתוח יישומים מעשיים מגילויים מדעיים.

מר אבי חסון

מנהל את האסטרטגיה והפעילות השוטפת של SUNC, בעבר המדען הראשי במשרד הכלכלה והתעשייה ובהמשך היו"ר המייסד של רשות החדשנות. לפני שירותו הממשלתי היה שותף בקרן ג'מיני ישראל, קרן הון סיכון מובילה. בשנת 2017 הצטרף לקרן הון סיכון EMARGE והיה שותף בה. הוא חבר מועצת המנהלים של טאוור סמיקונדקטור. ניסיונו בעבודתו בתעשיית הטכנולוגיה במגזר הפרטי והציבורי ותפקידו כמדען ראשי ויו"ר הרשות לחדשנות נתנו לו הכרות קרובה וממשק עם אספקטים שונים של המחקר באוניברסיטאות ועבודה מול רשויות המחקר וחברות היישום,

למשל בתוכנית המחקר האירופאית, פורום תל"מ חממות, מגנט ומגנטון וכו'. היה מאלו שעיצבו את ראיית המדינה את המחקר באוניברסיטאות, את הציפיות שלה ממנו לשת"פ עם התעשייה ולהשפעתו על כיווני מחקר מדעיים.

חופש אקדמי ומחקר קשורים זה בזה מטבעם, והדבר נכון גם למחקר בסיסי וגם למחקר יישומי. ההבחנה בין שני סוגי המחקר הולכת ומטושטשת, ופעמים רבות הם אפילו לא נמצאים על אותו הרצף המחקרי. לעיתים המחקר הבסיסי לא עוסק בגילוי עולמות חדשים והמחקר היישומי אף פורץ דרך יותר מהבסיסי. החיבור בין העולמות הוא קריטי לשני הצדדים. תעשיית ההייטק נמצאת בחזית ודורשת מעורבות פעילה של מחקר ומדע. חשוב לתעשייה להדק את הקשר עם מוסדות האקדמית. הדבר מהווה יתרון גם לחוקרים האקדמיים וגם למחקר המונע סקרנות: יש יתרון בחיכוך עם התעשייה כדי לייצר שאלות חדשות ופרדיגמות חשובות חדשות וכן רציפים מחקרניים שלפעמים מתחילים בתעשייה ועוברים למעבדת מחקר. בנוסף, קיימים היום הרבה תחומים שבהם מחקר בסיסי מתבצע בתעשייה כמו בעולמות ה-AI, שם לתעשייה יש נכסים שלאוניברסיטאות קשה להתחרות בהם והיא יכולה להנות מהם לביצוע מחקר בשאלות מחקריות טהורות. אי אפשר לנתק את עולם המחקר האקדמי מהסביבה בה הוא פועל. יש ציפייה של המדינה והחברה מהעולם האקדמי להיענות לפתרון אתגרים, אך גם האקדמיה וגם ההייטק פועלים במערכת חברתית כלכלית ממסוימת ואם המערכת הזו לא תפרח, גם המערכת האקדמית לא תפרח. לכן, יש אינטרס הדדי בשיתוף פעולה ובאיגום משאבים שכליים וכספיים אך צריך להקפיד שהחופש האקדמי והמצוינות האקדמית לא יפגעו.

עו"ד נאוה סברסקי סופר

דירקטורית בחברות ציבוריות בארץ ובח"ל, מרצה, מנטורית ומומחית בעלת שם עולמי ליזמות, חדשנות ומסחר טכנולוגיות. יו"ר דירקטוריות מובילות שינוי שמאגדת דירקטוריות בכירות בחברות ציבוריות. לשעבר מנכלים "יישום", חברת היישום של האוניברסיטה העברית, סגנית נשיא בהנהלה העולמית של חברת התרופות נוברטיס, חברה מנהלת במספר הנהלות של חברות הון סיכון, חברה הועד המנהל במספר מוסדות אקדמיים וחברה בוועדת המחקר של הרשות לחדשנות. משמשת כמנטורית במאיץ אואזיס של אוניברסיטת בן גוריון ומרכז היזמות של האוניברסיטה שמאיץ טכנולוגיות ומעניק הכשרה לבניית חברות הזנק ברובם מבוססים על פיתוחים של חברי האוניברסיטה.

אקדמיה ומכוני מחקר הם מקור ידע ותשתיות. ישנן הצלחות רבות ברחבי העולם שחלקן הגדול התחיל באקדמיה. אבל כשמסתכלים על נתוני הכנסות חברות המסחר רואים ירידה משמעותית בהכנסות של האוניברסיטאות כתוצאה

ממסחור. אחת השאלות היא למה זה קורה ומה יקרה בעתיד, מכיוון שלחלק מהמוסדות האקדמיים ההכנסות הללו הן הכנסות חשובות.

השחיקה הזו היא לא חדשה. היא נמשכת על פני מספר שנים. ההשקעה האקדמית במו"פ הולכת וקטנה (בניגוד להשקעה כוללת במו"פ מהתמ"ג שהיא הגבוהה בעולם בישראל והשנה פרצה את גבול ה-5% שזה מספר יוצא דופן מול כ-2% באיחוד האירופי וכ-2.5% ב-OECD)

מחקר מונחה סקרנות, נותר מרכיב חיוני של חדשנות וגילוי. מחקר יישומי ומסחור נחוצים כדי להביא את התגליות הללו לשוק ולהנגיש אותן לקהל רחב יותר. המפתח להצלחה בתחום זה הוא שיתוף פעולה ושילוב של מחקר מונחה סקרנות עם מנגנונים המקלים על מסחור המחקר היישומי. על ידי עבודה משותפת, מוסדות אקדמיים וגופים מסחריים יכולים ליצור מערכת יחסים מועילה הדדית המקדמת הן את קידום הידע והן את התרגום של הידע הזה ליישומים בעולם האמיתי.

פרופ' אהוד גזית

פרופ' מן המניין מופקד הקתדרה לביוטכנולוגיה של מחלות נזיר-דגנרטיביות באוניברסיטת תל אביב וחבר הוועד המנהל של האוניברסיטה מאז 2017. מיסד ומנהל מרכז בלווטניק לפיתוח תרופות באוניברסיטת תל אביב. בשנים 2012-2014 כיהן כמדען ראשי במשרד המדע והטכנולוגיה ובשנים 2008-2012 כיהן כיו"ר הדירקטוריון של חברת "רמות" שהיא חברת היישום של אוניברסיטת תל אביב וסגן נשיא למחקר ופיתוח של האוניברסיטה. כתב מאמרים רבים בעיתונות המובילה והמציא מספר רב של פטנטים שרבים מהם מוסחרו גם בישראל וגם מחוצה לה. בשנת 2019 זכה בפרס רפפורט לחוקר בכיר מצטיין בתחום המחקר הביו-רפואי ובשנת 2020 בפרס מפעל הפיס על שם לנדאו.

החופש האקדמי הוא ברור ומוחלט. חברי סגל רשאים לחקור את הדברים שמעניינים אותם וצריך לתת להם חופש אקדמי מוחלט ולא לדחוף לכיוון יישומי או לכיוון בסיסי.

- מבחינת **התקצוב**, בישראל קיים יתרון משמעותי בדמות הקרן הישראלית למדע, (ISF) המממנת מחקר בסיסי, מונחה סקרנות. לכך הייתה השפעה חיובית, במיוחד עם כניסתה של מועצת המחקר האירופית, (ERC) שעשתה שינוי משמעותי בנוף המחקר הישראלי על ידי מתן מימון למחקר בסיסי. ה-ERC-POC-המתמקד במחקר יישומי, הוצג גם על ידי הנציבות האירופית כדי לטפל באיזון זה בין מחקר בסיסי ליישומי.
- **תיעוד** המחקר יכול להיעשות באמצעות תוכניות כמו תוכנית הננו, שהביאה להובלה ישראלית בתחום הננוטכנולוגיה. עם זאת, הדבר לא אמור להגביל את החופש האקדמי, שכן לחוקרים צריכה להיות אפשרות לבחור את הכיוון שהם רוצים ללכת אליו.

- **מסחור הידע** חשוב, אך אינו אמור להגביל את יכולתם של חוקרים לפרסם את ממצאיהם. **הקשר בין האקדמיה לתעשייה** הוא מורכב, וחשוב לקיים דיאלוג כדי להבין את צרכי התעשייה ולשכלל את היכולות. אוניברסיטאות מחקר ממלאות גם תפקיד מכריע בהכשרת תלמידי מחקר, שרבים מהם יעבדו בסופו של דבר בחברות תעשייתיות. דיאלוג זה עם התעשייה צריך להיות חלק חשוב מהחינוך שלהם.

מושב שני: על גבולות חופש המחקר - מגבלות של אתיקה, חברה וחסמים של תקינות פוליטית; ומנגנוני התנהלות ובקרה ראויים מולם.

דברי פתיחה

פרופ' חגית מסר ירון - יו"ר בשער

פרופ' להנדסת חשמל באוניברסיטת תל אביב, שימשה בעבר בין היתר כסגנית יו"ר המל"ג, מדענית ראשית של משרד המדע והטכנולוגיה, נשיאת האוניברסיטה הפתוחה וסגנית נשיא למו"פ באוניברסיטת תל אביב.

מושב זה עוסק באילוצים שאינן כלכליים שמשפיעים על חופש המחקר, בחירת נושא המחקר והרחולוציה שלו. יש אילוצים של אתיקה, תקינות פוליטית וחברתית, שנובעים בחלקם מערכי האקדמיה ואחרים מתהליכים ומחלוקות בחברה. כל אלה משפיעים על נושא המחקר האקדמי. למשל מגבלות אתיות במחקרים רפואיים, ניסויים בבעלי חיים, מחקרים אנתרופולוגיים, מחקרים על אוכלוסיות ומגדרים. רבים מהאילוצים מגיעים מחוץ למערכת אך יש גם אילוצים מבית המשפיעים על בחירת תחומי ונושאי המחקר, כמו השאלה האם תהליכי הקידום במערכת מאפשרים, שלא לומר מעודדים חוקרים וחוקרות צעירים לעסוק במחקר שאינו הולך בתלם ומאתגר פרדיגמות מקובלות או לעסוק במחקר ארוך טווח שיש בו סיכון שלא יגלה בסופו של דבר משהו מעניין.

פאנל

פרופ' אבי ישראלי

רופא ומדען, M.D, M.p.h, פעיל במחקר וניהול. המדען הראשי של משרד הבריאות. בתוקף תפקידו זה אחראי על ומעורב במועצה לניסויים בבעלי חיים וגופים אחרים.

הסדרה של ניסויים בבעלי חיים מושתת על אמנות, נורמות וחוקים בינלאומיים אבל גם מבוססת היטב במשפט הישראלי הפנימי ובפרט חוק צער בעלי חיים ניסויים רפואיים בבעלי חיים מ-1994. חוק זה מסדיר את הפעילות עם בעלי חיים ואת פעילות ועדת ההלסינקי עם בעלי חיים.

חוק צער בעלי חיים מסדיר את המסגרת הנורמטיבית של שלושת ה-R's: Replace (המרה): אם אפשר להסתדר בלי הניסוי בבעלי חיים זה מצב עדיף. אם אי אפשר החוקר הראשי אמור לחתום שאי אפשר לבצע את המחקר הזה בלי ניסויים בבעלי חיים וזה גם נבדק בוועדות מעדיפים להשתמש בבעל החיים שרואים בו ברמה הפילוגנטית הנמוכה ביותר.

Reduce (צמצום): שימוש במספר בעלי החיים הנמוך ביותר האפשרי כדי להסיק מסקנות.

Refine (עידון): מזעור ככל האפשר של כאב, סבל ואי נוחות לבעל החיים.

יש שמוסיפים R נוסף, Rehabilitation (שיקום), שבו ישראל מצטיינת. ישראל היא המדינה שמשקמת הכי הרבה, בעיקר חיות גדולות, כמעט כל הקופים עוברים שיקום, שזה דבר יוצא דופן אבל גם בעלי חיים גדולים כמו בקר וחזירים. מעל 90% מהניסויים הם במכרסמים קטנים ודגים ולהם לא עושים שיקום.

כל זה מוסדר בחוק וזו המסגרת הפורמלית של אישור הניסויים. החוק נועד לאפשר ביצוע ניסויים בבעלי חיים וקובע את הרכב המועצה ואת הרכבי הוועדות הפנימיות בתוך המוסדות.

פרופ' משה מאור, המחלקה למדעי המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים

מופקד על הקתדרה למנהל ציבורי על שם משפחת וולפסון. עוסק במדיניות ציבורית, פוליטיקה בירוקרטית, עיסוק במגזר הציבורי, פוליטיקה השוואתית וכו'. בעשור האחרון ייסד את תחום החקר העוסק במדיניות בלתי מידתית כגון תגובות יתר וחסר, מדיניות בלתי מידתית יזומה ובצע מחקרים רחבי היקף על מנהל המזון והתרופות האמריקאי ה-FDA שהרחיבו את גבולות המחקר העוסק במוניטין של גופי ממשל.

משטרים דמוקרטיים תלויים באופן ניכר במערכת השכלה גבוהה חופשית ופעילה שבלב ליבה עקרון החופש האקדמי. החופש האקדמי נמצא כיום תחת מתקפה במדינות רבות, כגון הונגריה, הודו, טורקיה, וגם ארה"ב. קיים חשש שעליית הנהגה עם נטיות אוטוקרטיות בפוליטיקה הישראלית תביא לעלייה ברמת האיום על החופש האקדמי. לחברי הסגל, בין אם הם בעלי קביעות ובין אם לאו, יש משרות אקדמיות. חופש אקדמי מגן על משרות אלו בכפוף למילוי התפקיד האקדמי (כגון, מילוי חובות הוראה במוסדות הכוללים הוראה או מילוי חובות מחקר במוסדות העוסקים אך ורק במחקר). עם זאת, החופש האקדמי אינו מוחלט ויש לו גבולות.

למשל, אין להשתמש בחופש האקדמי כדי להצדיק מינוי של חבר סגל שהשמיע התבטאויות גזעניות ברשתות החברתיות, או כדי להגן על פרקטיקות מונופוליסטיות המגבילות את התחרות ופוגעות בסטודנטים. עקרון החופש האקדמי צריך להגן על משרותיהם של חברי הסגל במחלקה, אולם על הרגולטור מוטלת החובה להבטיח שבכל המוסדות האקדמיים הנמצאים תחת אחריותו, כפי שנקבע בחוק, יתקיימו הוראה ומחקר איכותיים שיישקפו את מגוון גישות שיטות המחקר הקיימות בתחום הנלמד לצד קיומה של סביבה המאפשרת קבלת החלטות אקדמיות שאינן נגועות בשיקולים לא-ענייניים.

פרופ' יצחק נבו, אוניברסיטת בן גוריון

פילוסוף ואתיקן, פרופ' אמריטוס במחלקה לפילוסופיה באוני' בן גוריון, פילוסוף קלאסי של פילוסופיה אנליטית, עסק רבות באתיקה אקדמית, הן באוניברסיטת בן-גוריון והן בפעילות ציבורית.

מקובלות באקדמיה הפרדות ענייניות בין עיסוק באקדמיה ומחוץ לאקדמיה ובעיקר עיסוק מפלגתי. מרצה לא יטה את הוראתו או נתוני מחקר לטובת קו מפלגתי כזה או אחר אם יעשה דבר כזה זו תהיה הפרה של אמון ושל הכללים שבאוניברסיטאות שונות מעוגנים בצורה שונה. אי האפשרות הקונספטואלית להפרדה בין העובדתי והערכי בתחומים רבים כרוכה בעובדה שמחקר אקדמי או אחר איננו התבוננות במציאות בשל עצמה מנקודת ראות אבסולוטית הנצבת מחוץ לגבולות אותה ממשות אותה היא חוקרת, והיא לפיכך רוויה אינטרסים ורווית ערכים. מנקודת ראות מעורבת זו קביעות עובדתיות הן גם קביעות ערכיות שכן הן משתמשות במושגים אנושות, דמוקרטיה, מלחמה, טבע, נזק, סביבה שעוצבו לתיאור המציאות מנקודות ראות נורמטיביות ואינטרסנטיות. לבד מקשיים קונספטואליים אלה, הניסיונות לכפות הפרדה בין האובייקטיבי כביכול לבין הסובייקטיבי כביכול ולהותיר בידי האקדמיה את העיסוק באובייקטיבי תחת הגנת החופש האקדמי ולהעביר לזירה הפוליטית את העיסוק בערכים סובייקטיביים כביכול תוך הסרת הגנות החופש האקדמי מנושאים אלה הינם ניסיונות מסוכנים למחקר ומאיימים להטיל צל כבד של סתימת פיות פוליטית ל ההוראה והמחקר האקדמיים. ניסיון ליצור הפרדה כזו בין האובייקטיבי לסובייקטיבי הוא מסוכן לאקדמיה, לחופש המחקר, לא ניתן לעשות אותה והיא מהווה איום על חוקרים שמתוקף מחקרם הם אינם יכולים להימנע מעירוב קונספטואלי בין עמדות ערכיות וטענות דסקריפטיביות.

מפגש שלישי בסדרה | 26.10.22

חופש אקדמי בהוראה

יו"ר ומנחה:

מושב ראשון: פרופ' עירד יבנה

מושב שני: פרופ' יערה בר-און

תוכנית המפגש

ברכות

ד"ר ורד אריאל נהרי, מנכ"לית "בשער"

פרופ' חגית מסר-ירון, יו"ר "בשער"

מושב ראשון: מה מקומו של חופש אקדמי בהוראת לימודים פרופסיונליים?

תוכן המפגש:

קיים הבדל בין לימודים המכוונים להכשרה פרופסיונלית / מקצועית לבין אלה המיועדים להעשרה אינטלקטואלית ואוריינות אקדמית גרידא. ברקע לימודים פרופסיונליים עומדת דמות הבוגר. ת. כבעל. ת. מקצוע ומומחה. ית. בתחום העיסוק. כשלימודים פרופסיונליים נבחנים דרך עדשת החופש האקדמי בהוראה, מתחייבת התייחסות לשאלות, בהן, מי מוסמך. ת. לקבוע מה המיומנויות שצריך להוכיח על מנת לקבל אישור לעסוק במקצוע? מהו הרף הנדרש ומי המסמיק. ה? ובתוך כך, מהם גבולות החופש של המרצה לסטות מהדרישות הפורמליות של הקורסים שהוא. יא מלמד. ת.?

פרופ' עירד יבנה, יו"ר ומנחה המושב; מנכ"ל מוסד שמואל נאמן בטכניון, וחבר בפורום השכלה גבוהה "בשער"

פאנל בהשתתפות (סדר א-ב):

מר ניסן אוחנה, הפקולטה למדעי המחשב, הטכניון

פרופ' רבקה כרמי, לשעבר נשיאת אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

פרופ' יוסי רוזנוקס, בית הספר להנדסת חשמל, אוניברסיטת תל-אביב וחבר המועצה להשכלה גבוהה
פרופ' לילך שגיב, סגנית הרקטור, בית הספר למנהל עסקים, האוניברסיטה העברית, ירושלים

שאלות מהקהל

מושב שני: חריות המרצה בין עובדות ודעות במדעי החברה והרוח

תוכן המפגש :

במדעי החברה והרוח כל דיון תיאורטי עוסק בשאלות של החברה האנושית ולכן מעלה סוגיות ערכיות ופוליטיות בהכרח, שאין עליהן הסכמה. החופש האקדמי נדרש בתחומים אלו במיוחד ובה בעת חריות הדובר עומדות תמיד מול פגיעה אפשרית בציפור נפשם של אחרים. נושאי הלימוד מחייבים התייחסות להיבטים השנויים במחלוקת. כל אמירה, מושג, הגדרה יכולים להיות טריגר לפגיעה אפשרית. כך נוצרים עימותים המתלקחים לעתים קרובות או לחילופין צנזורים עצמיים, מתוך רצון לרצות את כולם. מה המחיר של התהליך הזה? האם אפשר להימנע מעיסוק בנושאים שנויים במחלוקת? המושב ידון בסוגיות אלה.

פרופ' יערה בר-און |, יו"ר ומנחת המושב; דיקנית בית הספר לחינוך, המכללה למינהל, לשעבר נשיאת מכללת אורנים

פאנל בהשתתפות (לפי סדר א-ב):

מר עומר בן יעקב, עיתונאי "הארץ"

ד"ר יעל ברדה, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטה העברית ועמיתת מחקר בבית הספר קנדי לממשל באוניברסיטת הרווארד

ד"ר מהא כרכבי-סבאח, חברת סגל במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה ויו"ר המרכז הרב-תחומי לחקר המשפחות אוניברסיטת בן-גוריון

פרופ' עמית שכטר, נשיא מכללת אורנים

שאלות מהקהל

תמצית המפגש

מפגש זה, אשר דן בסוגיית החופש האקדמי בהוראה במוסדות להשכלה גבוהה, חולק לשני מושבים: הראשון דן בלימודים פרופסיונליים והשני במדעי החברה והרוח.

בפאנל שעסק **בחופש אקדמי בהוראת המקצועות הפרופסיונליות** עלו הנקודות הבאות:

- ההבחנה היא לא בהכרח בין תחום פרופסיונלי לתחום לא פרופסיונלי, אלא בין המהות של התחומים השונים, ובעיקר באיזו מידה התחום מבוסס על ידע שנתפס כאמת או על ידע שנתפס כנרטיב וכן באיזו מידה התחום הוא היררכי (כמו מתמטיקה למשל).
- החופש האקדמי בהוראה נשמר לרוב במקצועות הפרופסיונליים.
- אופי הנושא, והאילוצים שהוא נושא בחובו, מכתבים גבולות מסוימים, אך הללו אינם פוגעים מהותית ומשמעותית בחופש האקדמי בהוראת הפרופסיות.
- בתחומים מסוימים, כגון לימודי הנדסה אין מקום לחופש אקדמי בסילבוס ההנדסי והקורסים נבנים באופן מתודי בזה אחר זה.
- עם זאת, טוב היה אם האוניברסיטאות היו מנצלות גם בלימודים הפרופסיונליים את החופש לבנות 30% מתוכנית לימודים של המקצוע ללא אישור מל"ג על מנת להוסיף תכנים שאינם הנדסיים הנדרשים למהנדס המודרני כפי שמקובל באוניברסיטאות מובילות בעולם.
- כדי שהאקדמיה תישאר רלבנטית עוד הרבה שנים קדימה, היא חייבת לחתור תמיד לחופש אקדמי, בעדכון תוכניות לימוד באופן שוטף, בחידושים בשיטות ההוראה וחייבים להיות יותר מותאמים לעידן של המהפכה של המידע ולחתור לחדשנות והוראה עתידנית.

בדיון על הגורם האחראי על תוכנית הלימודים הפרופסיונלית, מי הלקוח ובידי מי הכוח הזכרו גורמים שונים:

- הסטודנטים הם לקוחות, בין השאר כי הם המשאב של האוניברסיטאות, בלי סטודנטים, הן לא יוכלו להתקיים.
- גם התעשייה היא לקוח, בעיקר כאשר מכשירים סטודנטים לתחום ההיי-טק גם המדינה שממנת זכאית לאיזו תמורה.
- בחלק מהמקצועות ובוודאי במקצועות הבריאות הכוח המוביל את תכנית הלימודים הוא הקידמה, בשינוי שיטת ובתכנים. השינויים הטכנולוגיים ברפואה ובתחומים אחרים הם משמעותיים ומהירים וחומר הלימודים חייב להתעדכן כל הזמן.

בדיון על נחיצות לימוד הפרופסיות במוסדות אקדמיים ולא בבית ספר ייעודיים הועלו מספר נקודות מפתח:

- בניגוד לבית ספר ייעודי, מוסד אקדמי מלמד גם מיומנויות של חשיבה כמו יכולת אנליטית וביקורתית ויכולת אינטגרציה.
- הדבר נחוץ במקצועות דוגמת משפטים שם נדרש שילוב היבטים משפטיים, כלכליים וניהוליים, הנדסה שם נדרשת יכולת פתרון בעיות ומקצועות טיפוליים כגון פסיכולוגיה או עבודה סוציאלית, שבהם מעבר לחשיבה הביקורתית וליכולת אינטגרציה, נדרשות יכולות בין אישיות כגון אמפטיה, הכלה ושיקוף.
- בדיון על הרחבת חופש הפעולה של המורים במטרה להפיק ערך רב יותר מיכולותיהם צוין כי שיטת הלימודים לא שונתה מזה עשורים למעט מעבר למחשבים עבור הסטודנטים ומקרן למרצה. שינויים מינוריים לא מספיקים ויש לפעול לקידום שינויים נוספים:
- ניצול מלוא הפוטנציאל של האדם בתהליך הלמידה דורש שילוב של סקרנות, יצירתיות וכישורי חשיבה ביקורתית. לא ניתן להשיג זאת באמצעות גישה מתאימה לכולם, שכן לכל תלמיד יש העדפות למידה ייחודיות וכל קורס דורש שיטות הוראה שונות.
- יישום גיוון זה בשיטות ההוראה, לעומת זאת, מציב אתגר מבחינת מגבלות תקציב ומגבלות ארגוניות. זוהי משימה לא פשוטה עבור חוקרים-בהצטיינות-מורים להחזיק הן בידע מעמיק בנושא והן במיומנויות פדגוגיות.
- השינוי חייב לבוא לידי ביטוי גם בבתי הספר, שכן הם שומרי הסף לתלמידים. לקהילה האקדמית יש פוטנציאל להוביל את השינוי.
- בסוגייה של "מה בין מחקר להוראה?" עלו מספר דעות:
 - במכללות ישנם מורים שאינם חוקרים, כך שהתופעה הזו כבר קיימת.
 - עם זאת, כיום כמעט כל מורה במכללה חייב להיות גם חוקר. ההוראה היא דבר דינמי והמחקר הוא זה שעוזר להמציא את ההוראה מחדש.
 - התפיסה שיש סתירה בין מורה לחוקר היא מיתוס. ככל שחברי סגל תופסים את המחקר וההוראה כמשתלבים, כך הם מרוצים יותר.
 - במקצועות כמו בריאות ורפואה, סביבת המחקר היא קריטית וחשוב שרופא בוגר יהיה חשוף למחקר ויוכל בעצמו לעשות מחקר.
- בפאנל שעסק בחופש אקדמי במדעי החברה והרוח עלו הנקודות הבאות:
 - הנושא הוא בבחינת 'שדה מוקשים' מאחר ולכל מרצה בתחום מדעי הרוח, החברה והאמנות, יש עמדה אותה הוא יתקשה להסתיר כאשר הוא משמש כמרצה.
 - השאלות שנוגעות לאתיקה בהקשר של החברה רלבנטיות לכל קורס כמעט. קשה לחשוב על קורס בהיסטוריה, פילוסופיה וכו' שאינו פוליטי באופיו.
 - לא ניתן למנוע ממי שנמצא בכיתה להביע את דעתו.

- יש להבחין בין הזכות של המרצה להביע את דעתו, לבין היחסים שבין המרצה והסטודנטים. יש צורך לשמור על חופש של סטודנטים לבטא דברים בכיתה באופן חופשי גם אם דעתם שונה מהדעה של המרצה.
- חופש אקדמי בהוראה הוא גם החופש לבחור את נושאי הלימוד, החופש לבנות את הסילבוס, להחליט איזה מאמרים להכניס או לא להכניס, ואת מי לצטט.
- באיזו מידה החופש האקדמי בא על חשבון מידת האובייקטיביות.
- הדבר המשמעותי בדיון הוא לטעון טענות קוהרנטיות ולגבות אותן במידע אמפירי.
- במקום לדרוש דיון מאוזן חשוב לא להסתיר עמדות ומחלוקות, אלא לחשוב איך הופכים את המחלוקות הללו למקור כוח.
- אפשר לחשוב על חופש האקדמי כעל סוג של פריבילגיה שמגיעה עם הרבה אחריות.
- כדי לשמור על שלמות המחקר נדרש לתת את הדעת על כיצד ניתן לשמור על הסטנדרטים האקדמיים של המוסד כגוף שמייצר עובדות ללא קשר למניעים ומוטיבציות אישיות.
- להנכיח פוליטיקה של ידע זאת מבלי לעשות פוליטיזציה של הידע.
- יש עמדות שחוסר הלגיטימיות שלהן היא חלק מהתפיסה האתית בחברה מתוקנת, כמו גזענות ופשיזם. אלו עמדות שמוכרחים לדבר נגדם במסגרת האקדמית.
- לעיתים ישנם לחצים שמונעים מחברי סגל אפשרות להביע את עמדתם. ישנם אנשי הסגל שבחרו לא להמשיך את דרכם האקדמית בישראל בגלל תהליכי רדיפה.
- חלק מהלחצים המופעלים על חברי סגל הם לאו דווקא מהלכים שנראים לעין ויכולים להיות סמויים. לחצים אלה יכולים להיות קשורים לזהות המגדרית, האתנית, הלאומית והמעמדית של חבר/ת הסגל
- כאשר מגיעים לעיסוק בנושא ישראל-פלשתין ופתרונות לסכסוך למשל, קיימת נטייה של חלק מהחוקרים להימנע מביצוע מהמחקר, בשל חשש מקושי לפרסם ולהשיג את המדדים הנדרשים לצורך קידום. במקרה הזה מופעל לחץ ישיר ועקיף על החוקרים.

מהלך הדין

דברי פתיחה

פרופ' חגית מסר-ירון, יו"ר בשער

פרופ' להנדסת חשמל באוניברסיטת תל-אביב. שימשה בעבר כסגנית יו"ר מל"ג, כמדענית ראשית של משרד המדע והטכנולוגיה, נשיאת האוניברסיטה הפתוחה וסגנית הנשיא למו"פ באוניברסיטת תל אביב.

פרופ' מסר-ירון פתחה את המושב בהתעמקות בביטוי "ייעוד האקדמיה - יצירת ידע שימורו הנחלתו למען הציבור ודורותיו" כאשר:

- יצירת ידע – זהו הפן המחקרי של האקדמיה, שעיקרו יצירת ידע חדש ובעל ערך באמצעות פעילות מחקרית
- שימור – הכוונה היא לכתיבה ופרסום של הידע החדש שנוצר כדי להנגיש אותו לקהל רחב יותר
- הנחלתו – הוראה, שבה האקדמיה חולקת את הידע שלה
- למען הציבור ודורותיו – הלקוחות, קרי הציבור והדורות הבאים להם הידע מועבר בכל הנוגע לחופש האקדמי, הסבירה פרופ' דרורי כי הוא פועל בשלוש רמות:
- רמה לאומית – החופש האקדמי הוא מרכיב מכריע הקובע את מערכת היחסים בין האקדמיה לציבור. הציבור מממן את האקדמיה, ונשאלת השאלה באיזו מידה האקדמיה מחויבת לשרת את הציבור וכיצד היא מתיישרת עם קהילת הידע העולמית. ניהול המוסדות האקדמיים, עצמאות מל"א וכדומה הם חלק מהגורמים המשקפים את החופש האקדמי ברמה זו.
- אוטונומיה מוסדית – הכוונה היא לעצמאותם של מוסדות אקדמיים בכל הנוגע לתהליכי קבלת ההחלטות והניהול שלהם.
- חופש אקדמי אישי של חבר סגל אקדמי - זה כולל שני מרכיבים, חופש מחקרי וחופש הוראה. המפגש הנוכחי מתמקד באחרון.

מושב ראשון: מה מקומו של חופש אקדמי בהוראת לימודים פרופסיונליים?

דברי פתיחה: פרופ' עירד יבנה

פרופ' יבנה הוא חבר סגל בפקולטה למדעי המחשב בטכניון ובעבר שימש כדיקן הפקולטה. בד בבד הוא מכהן כמנכ"ל מוסד שמואל נאמן לחקר מדיניות לאומית בטכניון. בין תפקידיו הוא גם אחראי להקמתה ולהובלתה של תוכנית 'מובילים בקמפוס' המיועדת לפיתוח עתודת מנהיגות של סגל אקדמי ומנהלי בטכניון.

המושב הקודם דן בחופש אקדמי במחקר, שם הטיעונים הקריטיים להשגת חופש במחקר ברמה גבוהה הם יחסית ברורים וחדים כשהשאלה היא יותר לגבי גבולות ומגבלות. בהוראה, ובעיקר בהוראה לתואר פרופסיונלי יש לשער שמגוון הדעות רחב הרבה יותר בציבור וגם באקדמיה עצמה. לכן התקבצו מומחים ומומחיות עם ראייה רחבה ונקודות מבט שונות לפרוס את דעותיהם.

שאלה זהה לכל חברי הפאנל:

באיזה אופן ובאיזו מידה יש מקום לחופש אקדמי למורה בהוראה וליחידה האקדמית בקביעת תכני הלימוד בלימודים לתואר פרופסיונלי.

תשובות חברי הפאנל:

פרופ' רבקה כרמי

פרופ' רבקה כרמי היא גנטיקאית ורופאת ילדים ישראלית, פרופסור לרפואה ולגנטיקה. כיהנה כ-13 שנים כנשיאת אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, במהלכן כיהנה גם בתפקיד יו"ר ועד ראשי האוניברסיטאות. משמשת היום כנשיאת האקדמיה הלאומית לרפואה מדעית שליד הר"י, וכן כדירקטורית בחברות טכנולוגיה רפואית ובארגונים חינוכיים וחברתיים.

חופש אקדמי בהוראה זו הזכות של חבר/ת סגל לבחור חומרי לימוד, מטלות לימוד להערכה מעצבת או הערכה מסכמת מבלי שההחלטות הללו יהיו נתונות לווסו של גורמים מעליו בהיררכיה.

הוראה פרופסיונלית, זו הוראה במקצועות כגון רפואה ומקצועיות טיפוליים כגון עבודה סוציאלית או מקצועות ההנדסה וערכת דין שהמשותף לכולם הוא שילוב בין ידע תיאורטי (מבוסס מדע ומחקר) ומיומנויות, טכניות, אישיות, ובין אישיות. דבר משותף נוסף הוא שהעיסוק במקצוע מחייב רישיון ומותנה בהכשרה אקדמית, ומעבר בחינות הסמכה.

בתחום הרפואה ישנן **שלוש רמות של מגבלות על החופש האקדמי:**

ברמת הפקולטה או המוסד – קביעת הנושאים המרכזיים בקורס עצמו ודרך ההוראה בד"כ מתבצעת על ידי וועדה או צוות, אבל תמיד יש התחשבות במגבלות התקציב. התקציב משמש פועל יוצא מאוד מרכזי של החופש האקדמי בכלל.

ברמה הלאומית – שמקצועות הללו (בעיקר ברפואה) הרגולטור הוא זה שנותן את האקרדיטציה. מידע על מספר הרופאים בוגרי לימודי רפואה בישראל הוא צורך לאומי, דבר מחייב בנייה של סטנדרטים חדשים שלא היו בישראל בהוראת לימודי רפואה.

ברמה הבינלאומית – שמשפיעה על המישור השני של הרגולציה. בבתי הספר לרפואה, זקוקים להכרה בינלאומית של וועדות הערכה בינלאומיות שרוצות לראות קוריקולום, ומתערבות מאוד בהערכה של תחומי לימוד, מיומנויות וכך הלאה.

בשורה התחתונה החופש האקדמי נשמר במקצועות הפרופסיונליים, אבל אופי הנושא, והאילווצים שהוא נושא בחובו, מכתיבים ללא ספק גבולות מסוימים, אך הללו אינם פוגעים מהותית ומשמעותית בחופש האקדמי בהוראת הפרופסיות.

פרופ' יוסי רוזנוקס

פרופסור מן המניין להנדסת חשמל באוניברסיטת תל-אביב ועוסק באפיון ננומטרי של מוליכים למחצה, בפיתוח טרנזיסטורים מתקדמים ובתאי שמש. חבר המועצה להשכלה גבוהה.

אין מקום לחופש אקדמי ברמת הסילבוס. בלימודי הנדסה, למשל, הסילבוס מורכב מקורסים שנבנים האחד על השני באופן סיסטמתי.

בתוכנית הלימודים לכל מוסד חופש אקדמי יש חופש אקדמי, של 30% בתוכנית לימודים של המקצוע ללא אישור מ"ג. השינוי שנדרש הוא מימוש חופש זה ומתן תכנים שאינם הנדסיים הנדרשים למהנדס המודרני כפי שמקובל באוניברסיטאות מובילות בעולם. פרופ' רוזנוקס מקווה להוביל שינוי זה במל"ג.

פרופ' לילך שגיב

פרופסור מן המניין בבית הספר למנהל עסקים ומשמשת כסגנית הרקטור באוניברסיטה העברית

בכל תוכנית לימודים שבונים, אנו מבססים את התוכנית במידה רבה על מה שנחשב הידע המרכזי בתחום ומה שנחשבות המיומנויות המרכזיות בתחום. החופש האקדמי מוגבל מראש, אך הוא מוגבל במידה שונה בתחומים שונים.

שני משתנים שמשפיעים על מידת החופש :

- **באיזה מידה התחום מבוסס על ידע שנתפס כאמת לעומת ידע שנתפס כנרטיב.** בתחומים כמו הנדסה ורפואה שבהם הידע נתפס כאמת, ברור מה צריך ללמד, הנוסחה היא נוסחה והיא לא תשתנה ולכן התוכן של התוכנית הוא קבוע, יציב ומוכתב מלמעלה. לעומת זאת, יש תחומים כגון סוציולוגיה במדעי החברה בהם התפיסה של התחום היא שהידע הוא דבר הבנייתי, מבנים את הידע כתוצאה מההקשר החברתי, ובאופן טבעי יש דרכים שונות ללמד את אותו דבר. בתחומים האלה קיים כביכול יותר חופש, אך למעשה הוא מוכתב על ידי המהות של התחום.
- **המידה שבה התחום הוא היררכי.** אם מדברים על תחום שבו כל דבר נבנה על דבר קודם כגון במתמטיקה, בה מתחילים ללמד מהמתמטיקה הבסיסית ועוברים ללמד את המתמטיקה המתקדמת יותר, יש יחסית מעט חופש. לעומת זאת בתחומים שאין ביניהם קשר היררכי, קיימות הרבה יותר אפשרויות בחירה.

ההבחנה אם כך לא בין תחום פרופסיונלי או תחום לא פרופסיונלי, אלא בין המהות של התחומים השונים.

מר ניסן אוחנה

בוגר הפקולטה למדעי המחשב, הטכניון, מהנדס תוכנה בחברת WIX ומרצה בטכניון

מידת החופש האקדמי בהוראה חייבת לנבוע במידה רחבה משתי סיבות קריטיות - חשיבה יצירתית וחידושים בהוראה ומחקר. סיבה נוספת עשויה להיות הרצון להשאיר את מוסד האקדמיה רלבנטי עבור הסטודנט הצעיר שמתלבט אם לבוא וללמוד תואר ראשון במקצועות שאין בהם חובת רישוי כמו במקצועות מדעיים והנדסיים. על מנת שהאקדמיה תישאר רלבנטית בעתיד הרחוק יותר, היא חייבת לחתור תמיד לחופש אקדמי, בעדכון תוכניות לימוד באופן שוטף, בחידושים בשיטות ההוראה ולהיות מותאמת יותר לעידן מהפיכת המידע.

שאלות נוספות לחברי הפאנל:

שאלה: האם מורה באקדמיה הוא גם מחנך? ובאיזה מובן?

חלק חשוב ברפואה הוא הלימוד בקהילה, במרפאות ובבתי החולים, לחנך את הסטודנטים לרפואה, למיומנויות רכות. **פרופ' רבקה כרמי** מאמינה כי למורים ולמרצים באקדמיה יש תפקיד חשוב כמחנכים, בעיקר במקצועות בעלי מרכיבים טיפוליים. ברפואה, המרכיבים האנושיים והערכיים הם בעלי חשיבות עליונה ואחד האתגרים במקצוע זה הוא חוסר ההערכה של חלק מהמורים לתפקיד החינוך. חלק חשוב ברפואה הוא הלימוד בקהילה, במרפאות ובבתי החולים בהם ניתן לחנך את הסטודנטים לרפואה, למיומנויות רכות חשובות ואת ההיבטים האנושיים והרגשיים של המקצוע. לדברי פרופ' כרמי, כל מורה המלמד מקצועות טיפוליים חייב לשמש גם כמחנך, שכן עליו להעביר לקחים וערכים חשובים שלא ניתן למצוא בספרי הלימוד. ללא שיטות הוראה אמפטיות ואנושיות, לא ניתן להקנות שיעורים אלו ביעילות.

לדברי **מר ניסן אוחנה**, רעיון החינוך הופך רלוונטי יותר בתוכניות לתואר מתקדם, ולא בהרצאות הניתנות לכיתות גדולות שבהן מאות תלמידים לתואר ראשון.

שאלה: תוכן, אתיקה, מי אמור לקבוע מה נכנס לתוכנית הלימודים? מי הלקוח ובידי מי הכוח?

פרופ' יוסי רוזנוקס מאמין שהסטודנטים הם המשאב החשוב ביותר לאוניברסיטאות. מל"ג מאשר תוכניות הלימוד, אך קיים חופש משמעותי לאוניברסיטאות לקבוע את תכנית הלימודים שלהן, בעיקר בתחום ההנדסה. עם זאת תוכנית כמו תכנית הלימודים בהנדסת חשמל לא השתנתה במשך עשורים, למעט שינויים הקשורים להתפתחויות בתחום המיקרואלקטרוניקה.

פרופ' רוזנוקס מדגיש את החשיבות של שמירה על התאמה לצרכי התעשייה על מנת להבטיח שהסטודנטים מוכנים היטב לכוח העבודה. הוא מרגיש שהחופש בקביעת תכנית הלימוד לא מנוצל מספיק. לשאלתו של **פרופ' עירד** יבנה לגבי תעשייה כלקוח של מוסדות להשכלה גבוהה, השיב פרופ' רוזנוקס כי הכשרת הסטודנטים לתחום הייטק היא תרומה הן לתעשייה והן למדינה שאמונה על מימון האוניברסיטאות.

פרופ' רבקה כרמי מאמינה כי במקצועות הבריאות הקידמה היא הכוח המניע העיקרי מאחורי שינוי שיטת הלימוד והתכנים. עם ההתקדמות המהירה בטכנולוגיה בעשורים האחרונים, הכרחי שחומר הלימוד יתעדכן כל הזמן המטרה היא להכשיר רופאים שיוכלו לעסוק ברפואה ביעילות בעוד 20-30 שנה. עם זאת, סוגיית החופש האקדמי מתעכבת בשל מגבלות תקציב, שכן השקעה רבה יותר בהכשרה דורשת משאבים נוספים. ברפואה, הצורך להתעדכן הוא כמעט על בסיס שנתי בשל קצב ההתקדמות הטכנולוגית המהיר.

שאלה: למה ואם בכלל, צריך ללמוד פרופסיות במוסד אקדמי ולא בבית ספר ייעודי? יש מדינות שבהן יש אקדמיה מקצועית, בשווייץ למשל.

לדברי פרופ' לילך שגיב, מוסדות אקדמיים לא רק מלמדים מקצוע, אלא מלמדים גם חשיבה ביקורתית ומיומנויות אנליטיות. בתחומים כמו ראיית חשבון והנדסה נחוצה האוניברסיטה להקניית השכלה מקיפה הכוללת לא רק מיומנויות טכניות, אלא גם יכולת לפתור בעיות, לשלב מידע וחשיבה ביקורתית. עבור מקצועות כמו פסיכולוגיה ועבודה סוציאלית, האוניברסיטה ממלאת תפקיד חיוני בהוראת מיומנויות בין אישיות, אמפתיה, הכלה ורפלקציה, מיומנויות שלא ניתן ללמוד באמצעות שינון ויישום נוסחאות בלבד.

שאלה: האם הדגש על דרישות נוכחות נוקשות למרצים הפחית מערך היכולות שלהם? האם יש להרחיב את חופש הפעולה כדי למקסם את הפוטנציאל שלהם? האם המערכת מנצלת את זמנם של המרצים ביעילות?

לדעתו של **מר ניסן אוחנה**, שיטת ההוראה המסורתית שבה תלמידים יושבים באולם ומאזינים למרצה מדבר מולם הולכת ומתיישנת. שיטה זו אינה מאפשרת ניצול יעיל של יכולות המרצה ואינה נותנת מענה לסגנונות הלמידה המגוונים של הסטודנטים. כדי להפיק את המרב מתהליך הלמידה, חשוב לגוון את דרכי ההוראה, לרבות שימוש בטכנולוגיה, למידה קבוצתית והדרכה מותאמת אישית. עם זאת, הדבר מצריך יותר חופש אקדמי ויכול להיות דרישה מאתגרת הן מבחינה תקציבית והן מבחינת המרצה שחייב להיות גם בקיא בתחומו ומיומן בהוראה ובחינוך. מר אוחנה מציע שהאקדמיה תוכל להוביל בשינוי זה ולשתף פעולה עם הפקולטה למציאת פתרונות, אך הדבר ידרוש גם שינויים במערכת החינוך בבתי הספר.

שאלה: האם שאר חברי הפנאל גם חושבים ש'חוקר' ו'מורה' הם שני דברים שונים? מדוע מורה בתואר פרופסיונלי חייב להיות גם חוקר?

פרופ' רבקה כרמי מאמינה כי למקצועות כמו בריאות ורפואה יש חשיבות מכרעת למחקר לפיתוח מקצועי. רופאים שהם גם חוקרים הם קלינאים טובים יותר, וכתוצאה מכך הטיפול שהם מעניקים לחולים משתפר. מחקר, חשיבה מדעית היא היבט חשוב במקצועות אלה. בעוד מורים שאינם חוקרים יכולים להתקיים במכללות, בתחום הבריאות והרפואה חיוני כי איש המקצוע יחשף למחקר ויהיה בעל יכולת לבצע מחקר בעצמו. הכשרה מסוג זה מתאפשרת רק במסגרת אקדמית באוניברסיטאות מחקר.

פרופ' לילך שגיב מאמינה שהרעיון שיש סתירה בין מורה לחוקר הוא מיתוס. למעשה, מחקר יכול לסייע ולשפר את ההוראה, ורוב הסגל האקדמי נהנה גם מההוראה וגם מהמחקר. על פי הסקר שנערך באוניברסיטה העברית נמצא שככל שחברי הסגל ראו מחקר והוראה כמשולבים, כך הם היו מרוצים יותר הן מהמחקר והן מההוראה. המטרה צריכה להיות לעזור לחברי הסגל לשלב מחקר והוראה, ולהפוך את החוקרים למורים נלהבים.

סיכום:

פרופ' יוסי רוזנוקס סבור שהמערכת האוניברסיטאית שמרנית מידי בהוראה (בניגוד למחקר) וצריכה להיות גמישה יותר ונוקשה פחות בתחום זה. הוא מנסה להביא את הדיון בנושא אל המועצה להשכלה גבוהה. **פרופ' לילך שגיב** רואה בחופש האקדמי את הבסיס להצלחת האוניברסיטאות ומאמינה שהחופש האקדמי מביא אתו אחריות, כך שהמרצים לוקחים על עצמם לספק את החינוך הטוב ביותר. מכאן החשיבות המכרעת בשימור וחיזוק חופש זה **פרופ' רבקה כרמי** סבורה שבעוד החופש האקדמי קיים במידה הנכונה בישראל, מגבלות תקציב מגבילות פעמים רבות את יישום שיטות ההוראה המודרניות פרופ' עירד יבנה מדגיש כי האוניברסיטאות צריכות לשאוף לתת ערך לסטודנטים כדי שהדורות הבאים ימשיכו לבחור באוניברסיטאות למען חברה טובה, צודקת, שוויונית וערכית יותר.

מושב שני: חריות המרצה בין עובדות ודעות במדעי החברה והרוח

דברי פתיחה

פרופ' יערה בר-און

דיקנית בית הספר לחינוך במכללה למינהל וחברת "בשער", לשעבר נשיאת מכללת אורנים

שתי הנחות יסוד:

- הנושא הזה הוא בבחינת שדה רווי מוקשים, מאחר ולכל מרצה בתחום מדעי הרוח, החברה והאמנות, יש עמדה והוא יתקשה להסתיר אותה כאשר הוא משמש כמרצה. השאלות שנוגעות לאתיקה בהקשר של החברה שמסביבנו, רלבנטיות לכל קורס כמעט. קשה לחשוב על קורס אחד בהיסטוריה, פילוסופיה וכו'. שאינו פוליטי באופיו. נשאלת השאלה **כיצד ניתן להתמודד עם טענות להטיות רצון לסתימת פיות או לטענה לחוסר איזון בין עמדות, גם מצד ההנהלה וגם מצד הסטודנטים. האם המרצה מציג את דעתו האישית או את העמדה הקובעת בתחום.**

- בשלושים השנה האחרונות חל שינוי ולא ניתן עוד למצב חוגים כמו החוג להיסטוריה ופילוסופיה באוניברסיטה העברית כחוגים מרקסיסטיים כפי שזה היה מקובל בעבר. השאלה היא **האם קיימת החמרה או הקצנה בכל תחום והאם הנושאים השנויים במחלוקת הכרחיים לעיסוק בחברה ופוליטיקה כאשר מעודדים את הסטודנטים להיות מעורבים בחברתם.**

תשובות חברי הפאנל:

פרופ' עמית שכטר

נשיא מכללת אורנים, פרופסור מן המניין לתקשורת, לשעבר דקאן הפקולטה למדעי הרוח והחברה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

פרופ' שכטר ציין כי חופש אקדמי וחופש ביטוי הם מושגים נפרדים. חופש אקדמי הוא החופש של חוקרים לעסוק במחקר, לחפש וליצור ידע חדש ולהביע את דעותיהם בחופשיות ללא כפייה או השפעה חיצונית. חופש זה חיוני כדי שהאקדמיה תשגשג וייצר ידע חדש. מצד שני, חופש הביטוי הוא זכות אדם בסיסית המוענקת לכל אזרח במדינה. חשוב לציין כי כל תחומי הלימוד, כולל מדעי הרוח, מושפעים מנקודות מבט ותפיסות עולם סובייקטיביות. אין דבר כזה מציאות אובייקטיבית.

בלימודי הוראה, שהוא הפרופסיה הנלמדת ביותר במוסדות להשכלה גבוהה צריכים לשאול שאלות לגבי האתיקה שבה מכשירים את המורים שנכנסים לכיתות. האם הם יכולים להביע את הדעות והעמדות שלהם? זכותו של המרצה להביע את דעותיו, אך יש להכיר בכך שדעותיו סובייקטיביות ולא בהכרח מייצגות את האמת. בנוסף, לסטודנטים יש גם את הזכות להביע את דעתם, ואין להעניש אותם על נקודת מבט שונה מהמרצה. חשוב לשמור על מערכת יחסים מכבדת בין המרצה לסטודנטים, כאשר חופש הביטוי שלהם מוגן. גם האתיקה של ההוראה והכשרת המורים משחקים תפקיד בדיון זה ויש לקחת בחשבון.

ד"ר מהא כרכבי סבאח

חברת סגל במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה ויו"ר המרכז הרב-תחומי לחקר המשפחות באוניברסיטת בן-גוריון

חופש אקדמי הוא לא רק הזכות שלחוקרים לחקור תחומי עניין, אלא החופש לבחור את נושאי הלימוד, החופש לבנות את הסילבוס, להחליט איזה מאמרים להכניס או לא להכניס ואת מי לצטט. השאלה היא באיזה מידה החופש האקדמי

בא על חשבון מידת האובייקטיביות ותהליכים מסוג זה פרסונליים מאוד. אין מדובר רק על הבעת עמדה מסוימת בכיתה, אלא גם הימנעות משילוב של מאמרים שנכתבו על ידי חוקר מסוים בתוכן הקורס. במדעי הרוח והחברה אנו נתקלים הרבה פעמים בנושאים שהם בעייתיים לדיון, שאין עליהם הסכמה. לדוגמא, בחוגים של סוציולוגיה ואנתרופולוגיה בישראל מלמדים קורס שנקרא - החברה הישראלית, המבוא לחברה הישראלית והסילבוסים של האוני' השונות דומים מאוד ומציגים תפיסה מחשבתית הגמונית. זה מביא לשאלה האם זה הביטוי של החופש האקדמי או שבעצם החופש האקדמי יצר גם מצב של העדר אובייקטיביות. המועצה להשכלה גבוהה, שהיא הגוף האחראי איננה מנותק מהחברה הכללית והטיותיה. **ד"ר כרכבי סבאח** לימדה לאורך השנים במוסדות אקדמיים שונים ומגוון רחב של סטודנטים ויכולה להעיד שיש שינוי לאורך הזמן התואם את הלך הרוח הכללי שקיים בחברה, באמצעי התקשורת ובפוליטיקה. צריך להסתכל בצורה רחבה ולהבין מי עומד בראש המועצה ומי החברים בו ולהבין שאי אפשר לנטרל אותו מהאווירה החברתית והפוליטית ולכן הוא לא גוף כל כך עצמאי.

ד"ר יעל ברדה

המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטה העברית ועמיתת מחקר בבית הספר קנדי לממשל באוניברסיטת הרווארד

ד"ר ברדה הסבירה כי לחופש אקדמי יש חשיבות מכרעת לצמיחת הידע והיצירתיות במוסדות אקדמיים. כסוציולוגית, היא מאמינה שחשוב לעסוק בנושאים שנויים במחלוקת ורגישים בכיתה ולתת מקום לתלמידים להביע את דעותיהם. היא מאמינה שמגוון נקודות מבט חשוב על מנת להבין את המורכבות של סוגיות חברתיות. היא חושבת שיש לעודד את התלמידים להעלות טיעונים קוהרנטיים המגובים בראיות אמפיריות. במקום לפחד מהסוגיות הנפיצות ולטעון שצריך דיון מאוזן, נדרש להבין שאין דיון מאוזן ושצריך להאמין בסטודנטים שהם וימצאו את הדרך לנהל דיון. עם זאת, היא מכירה בכך שיש אתגרים בהנחיית הדיונים הללו, במיוחד בסביבות טעונות פוליטית. **ד"ר ברדה** מאמינה שתמיכה מההנהלה, מהדיסציפלינה האקדמית וארגוני הסטודנטים חשובה בקידום החופש האקדמי וטיפול סביבת למידה דינמית ומדגישה את החשיבות של אימוץ השונות והפיכתה לחוזקות.

עומר בן יעקב

עיתונאי "הארץ", וחוקר המתמקד בוויקיפדיה וסוציולוגיה של הידע ברשת. משמש עמית מחקר במכון LPI של האוניברסיטה סיטה פריז (Université Paris Cité).

מנקודת מבטו כעיתונאי **מר בן יעקב** הוא בחופש אקדמי כסוג של פריבילגיה שטומנת בחובה אחריות רבה. כעיתונאי עליו לשמור על סטנדרט העיתון כגוף המייצר עובדות גם כשמדובר בעיתן שיש לו עמדה מסוימת. כך יש הפרדה בין מאמרי מערכת, שם יש ביטוי של עמדה לבין כתבה, למשל בענייני טכנולוגיה, שם כל אמירה מגובה או מנוסחת בתוך מסגרת עובדתית.

לקביעתה של הפילוסופית הילארי פוטנרם כי יש לבטל את ההבחנה בין עובדות לערכים יש משקל בהקשר זה, שכן דיכוטומיה זו מגבילה מלהתקדם. ויקיפדיה מספקת דוגמה טובה לאיך לאזן בין פתיחות ואובייקטיביות. הערך המרכזי שלו של פתיחות מאפשר לכל אחד לערוך, אך הוא גם מחייב את המשתתפים להקפיד על מקור לכל טענה, טון ניטרלי ולפעול בתום לב. השאיפה של מר בן יעקב כמרצה היא להסביר לסטודנטים שיש פוליטיקה של ידע ולהנכיח זאת מבלי לעשות פוליטיזציה של הידע.

שאלה: האם מופעלים לחצים מהנהלת המוסד או מגורמים מחוץ לאקדמיה, או מסטודנטים ומרצים? איזה סוג לחצים ואיך מתמודדים איתם?

פרופ' עמית שכטר:

פרופ' שכטר נתן שתי דוגמאות לאירועים באוניברסיטת בן גוריון בהם הופעל לחץ חיצוני. האחת נועדה לסגור את המחלקה לפוליטיקה וממשל, והשנייה בהענקת פרס על קידום השיח בין יהודים וערבים לארגון "שוברים שתיקה". לדברי פרופ' שכטר, טיפול בלחצים יכול להיות קשה עבור חלק מחברי הסגל, ולכן המערכת חייבת לספק מגן שיגן על מי שעלול להיות פגיע. הוא סבור שיש עמדות מסוימות, כמו גזענות ופשיזם, הנחשבות לא לגיטימיות בחברה ויש לגנות אותן במסגרת האקדמית. עם זאת, פרופ' שכטר מדגיש גם כי אין זה אומר שאין להזמין אנשים בעלי נקודות מבט שנויות במחלוקת לנאום באוניברסיטה, אלא יש להסביר בבירור את עמדותיהם כלא עולות בקנה אחד עם הערכים של המוסד האקדמי והחברה הדמוקרטית כאחד.

השאלה היא האם יש לחברי סגל אפשרות להביע את עמדתם. כיום חלק מאנשי הסגל בוחרים לא להמשיך בקריירה האקדמית שלהם בישראל בגלל תהליכי רדיפה, וישראל מפסידה את אותם החוקרים שעוברים לאוניברסיטאות בדירוג לא פחות גבוה מאשר בישראל.

ד"ר מהא כרכבי סבאח

לחצים הם לאו דווקא מהלכים שנראים לעין, יכולים להיות סמויים ומידת ההרגשה בלחצים הסמויים היא לא מנותקת מהמיקומים השונים של אותו אדם שעומד מולם, מה הזהות המגדרית, האתנית, הלאומית והמעמדית וזה מחבר לקביעה של הפריבילגיות.

אין הרבה מרצים ערבים באקדמיה שיש להם את האומץ לבוא ולהגיד שהם חווים את הלחצים באופן יום יומי, מדובר על סוג לחצים אחר שהאקדמיה לא מכירה אותם, שמי שהוא לא חלק מההגמוניה האקדמית, האתנית חווה אותם. ד"ר כרכבי סבח עצמה מביאה ידע פוליטי, לא חוששת להביע את עמדותיה, אבל מאוד נזהרת מלעשות פוליטיזציה של הידע.

ד"ר יעל ברדה

יש להציף את הנושא המעמדי, גם את הנושא של דור ראשון לאקדמיה שהוא כל כך משמעותי. האתגר של אנשי סגל שהם דור ראשון לאקדמיה היא למצוא את מרחב השייכות שלהם, לגלות איך מתנהלים בתוך המרחב הזה ומה המדדים של הצלחה. כאשר מגיעים לעיסוק בנושא ישראל-פלשתינ ופטרונות לסכסוך למשל, קיימת נטייה של חלק מהחוקרים להימנע מביצוע מהמחקר, בשל חשש מקושי לפרסם ולהשיג את המדדים הנדרשים לצורך קידום. במקרה הזה מופעל לחץ ישיר ועקיף על החוקרים

שאלה: האם הלחצים משמעותיים יותר כשמדובר בנשים אקדמאיות?

ד"ר יעל ברדה

כשמדברים על סגל אקדמי של נשים מזרחיות, פלשתיניות וקבוצות הנמצאות בתת ייצוג, יש בעיה משמעותית בגלל שאותן החוקרות מתמודדות לעתים קרובות עם אתגרים ייחודיים בניווט בדרישות של חיי משפחה ועיסוקים אקדמיים כאחד. הדבר יכול לגרום להחלטות קשות והקרבה. בעוד שסוגיית השוויון בין המינים מצטלבת עם סוגיית החופש האקדמי, הדיון הנוכחי צריך להתמקד דווקא בחופש האקדמי, תוך הכרה בחשיבותו של שוויון מגדרי כסוגיה קשורה. חוויות הדור הראשון של נשים אלו הן משמעותיות וראויות להכרה.

סיכום:

מהא כרכבי סבאח הדגישה את הצורך להמשיך את הדיון על החופש האקדמי, ואת הלחץ העומד בפני מרצים המחזיקים בדעות לא שגרתיות. היא סבורה שהאקדמיה צריכה להישאר מקום שמשמר את ריבוי הדעות ומאפשר לדון בו זמנית בפוליטיקה ובמדע. **ד"ר יעל ברדה** ציינה את חשיבות החווק האינטלקטואלי ואת הצורך בקידום

ערכים דמוקרטיים באמצעות עבודה אקדמית. **עומר בן יעקב** הדגיש את החשיבות של חתירה לאובייקטיביות בעבודה העיתונאית והימנעות מפוליטיזציה של הידע. **פרופ' עמית שכטר** הוסיף כי לאקדמאים יש אחריות חברתית לעודד אקטיביזם וליצור שינוי חברתי. הוא טען שקיימת חובה מוסרית לעשות זאת ושזה צריך להיות המסר שיוצא מהאקדמיה. לבסוף, פרופ' יערה בר-און הודתה למשתתפי הפאנל, והביעה תודה על הדיון המתמשך בנושא חשוב זה.

מפגש רביעי בסדרה | 26.12.23

כנס מסכם בסדרה: אקדמיה בעולם משתנה – ערכים

גבולות וקווים אדומים

יו"ר ומנחה: פרופ' אהרן צ'חנובר

תוכנית המפגש

ברכות

ד"ר ורד אריאל נהרי, מנכ"לית "בשער"

דברי פתיחה:

פרופ' אהרן צ'חנובר, "בשער"; הטכניון; חתן פרס נובל לכימיה (2004)

פאנל בהשתתפות:

גב' **אניה אלדן**, מנכ"ל נורי ונצ'רס; לשעבר סמנכ"ל רשות החדשנות
פרופ' **חיים גנז**, פילוסופיה של החוק, המוסר והמדינה; הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת תל-אביב
עו"ד **עדנה הראל**, המכון הישראלי לדמוקרטיה; לשעבר ראש תחום יעוץ וחקיקה במשרד המשפטים
פרופ' **פרץ לביא**, הפקולטה לרפואה, הטכניון; יו"ר המועצה הלאומית למחקר ופיתוח (מולמו"פ); לשעבר נשיא הטכניון
גב' **לימור לבנת**, לשעבר שרת החינוך ויו"ר המל"ג, שרת התקשורת ושרת התרבות והספורט

שאלות מהקהל

משתתפי הפאנל במפגש זה התייחסו לשאלה כפי שהציג אותה **פרופ' אהרן צ'חנובר** בדברי הפתיחה, מה הכוונה בערכים, גבולות וקווים אדומים ככל שזה נוגע לחיים האקדמיים, למחקר, להוראה, לשיח בקמפוס, ולעולם האקדמי למלוא אורכו, רוחבו ועומקו.

פרופ' צ'חנובר הציע שתי מגבלות שצריכות לדעתו להיות על חופש אקדמי או על חופש הביטוי בכלל בקמפוס אוניברסיטאי:

1. כאשר תיתכן פגיעה בזולת או הדרה של הזולת.
 2. משום שאין סימטריה בין מדע לבין אמונה ודעה, לא ניתן לדרוש את חופש הביטוי בשם סימטריה לא קיימת זו.
- פרופ' פרץ לביא** קבע שהחופש האקדמי הוא דבר שלא ניתן להסתדר בלעדיו. הזכות לקבוע את תכנית ותוכן הלימודים, צורת ההוראה והערכת הסטודנטים יחד עם החופש לחקור כל אחד את אשר עולה על ליבו, הם אבני היסוד של החופש האקדמי שבלעדיו לא תתכן יצירתיות מחשבתית. עם זאת, לאור השינויים החברתיים העמוקים המתהווים בעולם העבודה עם ההתפתחויות המואצות בתחום האוטומציה והרובוטיקה, מוסדות אקדמיים, שהם מוסדות שמרניים, חייבים להגמיש את הגבולות ולהיות יותר פתוחים יותר לחברה ולצרכיה. שיטות ההוראה, הכישורים המוענקים לסטודנטים, נושאי המחקר, הקשר בין המוסד האקדמי לתעשייה ולחברה חייבים להשתנות.
- גב' לימור** לבנת הרחיבה על שינויים שערכה בהרכב המל"ג בהיותה שרת החינוך והתרבות שכללו, בין השאר, מתן ייצוג למכללות, מתוך תפיסת עולם של עידוד המצוינות והאיכות האקדמית מחד ואת הנגישות וההזדמנות השווה מאידך מתוך רצון לשחרר חסמים ולעודד תחרות.
- גב' אניה אלדן** תיארה כיצד התפתחה ברשות החדשנות גישה 'מלמעלה למטה' ('Top Down') להקצאת מימון למחקר. גישה זו מבוססת על הערכת הפוטנציאל והפערים בתחומים עתידיים, ובדיקה מה ניתן ומה לא ניתן לעשות ללא התערבות ממשלתית. כהמחשה, היא דנה בקידום ובצמיחה של חברות הקשורות לחלבון אלטרנטיבי, כתוצאה מיוזמות ממשלתיות שונות.

פרופ' חיים גנז חילק את מונח החופש האקדמי לשניים:

1. חופש אקדמי מקצועי הנובע מכך שחוקרים ומורים אקדמיים הן בני סמכא עליונה בתחום המחקר וההוראה שלהם ונמצאים בחזית הידע.
 2. בפן החוץ מקצועי והפוליטי, כל אדם זכאי לחופש ביטוי ופעילות פוליטית, ולא צריכות להיות לאנשי אקדמיה זכויות יתר או פטור מהגבלות ומגבלות החלות על אחרים
- עם זאת, פרופ' גנז טוען לגבי החופש האקדמי החוץ מקצועי שאין להטיל עליו מגבלות של חופש פעולה פוליטי וחופש ביטוי כפי שהן מוטלות על עובדי ארגונים שונים כמו למשל עובדי שירות המדינה עקב הצורך לאזן את קיומם

של מוסדות כאלו באמצעות מוסדות שבהם חופש הביטוי לא יוגבל בשום אופן. בנוסף, למגבלות על חופש הביטוי והפעולה הפוליטיים יש אפקט מצנן על חופש המחשבה, וזו סיבה לא הגביל את חופש הביטוי והפעולה הפוליטית של חוקרים באקדמיה.

עו"ד עדנה הראל קראה להתייחסות מחודשת להמלצות הועדה לבחינת המשילות של ההשכלה הגבוהה שהוגשו בשנת 2014. המלצות אלו רלוונטיות ונכונות לדעתה משום שלמרות ההתפתחות והתובנות של המהפכה המדעית והטכנולוגיה בירור האמת המדעית איננו בהכרח ערך מוסכם בחברה, לא רק בתחומי הרוח והחברה שלגביהם האבחנה לעיתים קשה יותר, אלא גם בתחומים האחרים. התובנות שביסוד החופש האקדמי אינן בהכרח מבססות הבנה ציבורית בדבר הערכה פוזיטיבית א-פריורית של האמת כערך רצוי.

המבנה המוצע של המועצה להשכלה גבוהה כגוף שיושבים בו גם נציגים של המדינה כגוף מתקצב ומתכנן ברמה הגבוהה יותר של מדיניות אמור להתמודד טוב יותר עם לחצים לצמצום החירות הביקורתית בהשכלה הגבוהה.

מהלך הדין

דברי פתיחה

פרופ' אהרן צ'חנובר

פרופ' מחקר בפקולטה לרפואה ע"ש רפפורט לרפואה בטכניון, וביוכימאי בהכשרתו, חתן פרס נובל לכימיה לשנת 2004, חתן פרסים נוספים רבים בהם פרס לסטר, פרס אמת ופרס ישראל. בעל מינויים אקדמיים רבים בהם חבר האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, והאקדמיות הלאומיות האקדמאיות למדעים ורפואה. חבר "בשער".

נושא החופש האקדמי הוא נושא שתמיד עומד על הפרק, אך כיום יש לו גם רלוונטיות מיידית ואין זמן מתאים יותר לכינוס הפורום הזה מאשר בתקופה זו.

הנושא הוא מעין מנעד: ערכים שהם במידה רבה בעיני המתבונן, גבולות הם כבר יותר מצומצמים וקווים אדומים הם כאלו שאין לחצות אותם. אנחנו עולים ומטפסים במעלה הפירמידה ורוצים לראות את כל המנעד שמגביל את כל המערכת.

פרופ' צ'חנובר הציג שתי מגבלות שצריכות להיות לדעתו על חופש אקדמי או על חופש הביטוי בכלל בקמפוס אוניברסיטאי שתפקידו לקדם בעיקר מדע וטכנולוגיה שהם המנוע העיקרי המניע את בטחונה וכלכלתה של מדינת ישראל ומכשיר את הדור הבא של מדענים ומהנדסים ומורים ורופאים וכו'

- פגיעה בזולת והדרה של הזולת. לא יתכן חופש של ביטוי תוך פגיעה באיזשהו סקטור שנמצא בתוך רחבי הקמפוס.
- אין סימטריה בין מדע לבין אמונה ודעה. למשל, אין סימטריה בין אבולוציה דרוויניסטית, שהיא מדע טהור ומוכח לבין תכנון תבוני שקשור לתרבות, דעה וכו'. דברים אלו אינם שווים ערך. מדע איננו דת ואיננו מקור לאמונה אלא סט של הנחות שניתנות להוכחה ניסויית. ההוכחה יכולה להתבצע על ידי כל אחד בכל רחבי העולם וניתנת לבחינה על ידי כל אחד בכל רחבי העולם. אין דמיון וסימטריה בין מדע לבין דת אמונה ותרבות, וממילא לא ניתן לדרוש את חופש הדיבור בשם סימטריה לא קיימת זו.

השאלה למשתתפי הפאנל היא בדיוק השאלה שהיא כותרת הדיון: מה הכוונה בערכים, גבולות וקווים אדומים ככל שזה נוגע לחיים האקדמיים, למחקר, להוראה, לשיח בקמפוס, ולעולם האקדמי למלוא אורכו, רחבו ועומקו.

פאנל

פרופ' פרץ לביא

הפקולטה לרפואה בטכניון, נשיא הטכניון לשעבר וכיום יו"ר המועצה הלאומית למחקר ופיתוח במשרד המדע והטכנולוגיה.

השיח בנושא החופש האקדמי וגבולותיו אינו דבר חדש. פרופ' לביא הביא כדוגמא את התנאי שהעמיד מר יעקב שיף לבניית הטכניון "כל פרופגנדה לשם איזה איסמוס שהוא מלבד יהודה-איסמוס לא תורשה למצוא מקום בטכניון ובתוכן לימודיו... זאת אומרת שהנהלת הטכניקום תהיה מחויבת לגרש מתוך כתליו כל הכרה שיש בה משום ציוניסמוס, סוציאליסמוס ולאסור כל אורגניזציה של התלמידים לשם יכוחים על כל מיני איסמוס כאלה". על כך הגיב אחד העם במכתב לידידו "רוצה אני לקוות שישוד חופש של ההכרה והדיבור ישלוט במוסד שלנו".

החופש האקדמי הוא דבר שאי אפשר בלעדיו. הזכות לקבוע את תכנית הלימודים, תוכן הלימודים, צורת ההוראה והערכת הסטודנטים יחד עם החופש לחקור כל אחד את אשר עולה על ליבו, הם אבני היסוד של החופש האקדמי שבלעדיו לא תתכן יצירתיות מחשבתית.

בניגוד למדינות אחרות, כמו למשל דרום קוריאה, הסטודנטים בישראל שואלים שאלות וקוראים תגר על המרצים שלהם. חירות אקדמית לסטודנטים וחירות אקדמית לאנשי סגל הן תנאי שבלעדיו אין יצירתיות מחשבתית והתקדמות מדעית.

אנחנו נמצאים היום בעידן שבו מוסדות אקדמיים חייבים להשתנות. השינוי הדיגיטלי מהיר ואוניברסיטאות מתקשות להדביק את קצב השינויים שקורים במשק ובחברה. לפי UNESCO ב-2030 יהיו בעולם כ-320 מיליון סטודנטים ברחבי העולם, חלקם הגדול ממדינות שהיום מוגדרות כמדינות מתפתחות שמשקיעות הון עתק בהשכלה האקדמית של תושביהן. גם בעולם התעסוקה שינוי משמעותי עומד בפתח: כשתלמידים שהיום מתחילים בכתה א' יגיעו לגיל העבודה הם יעבדו כולם במקצועות שאינם קיימים היום. האוטומציה והרובוטיקה עומדים לתפוס את מקומם של האדם העובד ולכן מוסדות אקדמיים, שהם מוסדות שמרניים, חייבים להגמיש את הגבולות ולהיות פתוחים יותר לחברה ולצרכיה. שיטות ההוראה, הכישורים שמעניקים לסטודנטים, נושאי המחקר, הקשר בין המוסד האקדמי לתעשייה ולחברה חייבים להשתנות.

לגבי השאלה האם באקדמיה החופש האקדמי המוחלט הוא ערך עליון או שצריך לשים גבולות כדי שהמחקר יישאר נאמן לאמת המדעית, ענה פרופ' לביא שלחופש אקדמי יש גבולות, אבל הם לא חדים וברורים. כאשר חבר סגל שמלמד קורס בנושא ספציפי מערב בתכנים של הקורס את דעותיו האישיות בנושאים שאין להם קשר לנושאים הנלמדים, אלא קשורים לדעה פוליטית פה עובר הגבול לחופש האקדמי. רוב חברי הסגל מודעים לגבולות אלו אם כי יש כאלו שחוצים אותם.

לגבי השאלה של אתיקה והגבלתה את המחקר המדעי השיב פרופ' לביא שהגבולות שמציבה האתיקה הם תלויי תרבות. זה נושא בעייתי בשל השוני של הגבולות האתיים במדינות השונות לגבי גבולות המחקר המדעי.

גבי לימור לבנת

חברת כנסת לשעבר, שרת החינוך, התרבות והספורט לשעבר ויו"ר המל"ג לשעבר.

גבי לבנת סיפרה שבתפקידה כיו"ר מל"ג, מתוקף היותה שרת החינוך לא חשבה מעולם להתערב בתכנים שמלמדים באקדמיה או במחקר שנעשה באקדמיה, זה דבר שהוא בעיניה אסור שיקרה. פרופ' אמנון רובינשטיין חוקק את חוק המכללות ופרץ דרך כאשר עודד פתיחת מכללות אקדמיות. גבי לבנת מאמינה ברעיון זה. בזמן כהונתה החליטה על רפורמה בהרכב המל"ג שתאפשר ייצוג גם למכללות מה שגרר ביקורת מצד האוניברסיטאות.

גבי לבנת מעידה על עצמה שתפיסת עולמה אינו הנפת רק דגל המצוינות והאיכות אלא גם את דגל הנגישות וההזדמנות השווה מתוך רצון לשחרר חסמים ולעודד תחרות.

מנכ"ל נורי ונצ'רס. לשעבר סמנכ"ל רשות החדשנות, בעלת ניסיון רב בניהול בכיר בחברות הייטק, מדעי החיים, הון סיכון ויזמות

גב' אלדן ציינה כי הצלחת ההיי-טק הישראלי מיוחסת לאקוסיסטם ההוליסטי בו גורמים שונים כמו המדינה, הצבא, האקדמיה, חברות רב לאומיות, חברות הזנק ומשקיעי הון סיכון פועלים יחד. מבט מקרוב מראה שמרבית החברות הגדולות ('יוניקורנים') שצמחו בישראל הן בתחומי התוכנה כמו ICT, סייבר ופינטק, כאשר יותר ויותר חברות בתחומים אלו בוחרות להתבגר ולצמוח בישראל. עם זאת, בעוד שישראל משקיעה כ-4.5% מהתל"ג במו"פ מסחרי (לא בטחוני), חלק גדול מכך נעשה על ידי חברות רב לאומיות, כאשר אחוז נמוך יחסית ל-OECD של מחקר ופיתוח יישומי נעשה באקדמיה.

כדי להתקדם לעבר העתיד, שנמצא בתחומים החדשים כמו טכנולוגיה עמוקה, רפואה מדייקת, טכנולוגיית מזון, טכנולוגיה אקלים ואנרגיה, יש צורך באקדמיה בעלת מחקר בסיסי ויישומי כאחד שיהווה בסיס לשינויים הצפויים. כדי לתת מענה לכך, רשות החדשנות נוקטת בגישת "מלמעלה למטה" (Top down) והתערבות ממשלתית בתחומים בהם מזוהה צורך.

את התוצאה של מאמצים אלה ניתן לראות בין השאר בתחום החלבון האלטרנטיבי בה בוצעו בין השאר ביוזמת רשות החדשנות פעולות כגון מפגשים בין CTOs וחוקרים, חממות טכנולוגיות, קרן משותפת, הקמת קונסורציום של חוקרים וחברות תעשייתיות ופרסום מכרזים להקמת תשתית נחוצה. את התוצאה של מאמצים אלה ניתן לראות בהיקף גיוס הכספים של חברות ישראליות שקמו בתחום, שהוא הגבוה בעולם למעט ארה"ב. כשליש מהחברות שקמו מבוססות על מחקר אקדמי והעברת ידע.

למרות שניתן לראות בפעולות אלו התערבות או השפעה, עבור גב' אלדן מדובר בשיתוף פעולה שמטרתו עידוד מחקר יישומי ובניית התעשייה.

פרופ' חיים גנז, פילוסופיה של החוק, המוסר והמדינה; הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת תל-אביב

חוקר את התאוריה של המשפט, המוסר והמדינה, עוסק בגבולות הלאומיות, מחבר הספר 'מריכרד ואגנר ועד זכות השיבה', זכה בפרסים רבים ובהם פרס בהט לספר העיון המקורי, בפרס לנדאו, בפרס חשין לחקר המשפט ועוד.

לגבי **חופש אקדמי מקצועי**: הערך המצדיק חופש זה הוא המטרה המרכזית של האוניברסיטה כמוסד חברתי העוסק בקידום הידע. אם מקבלים את ההנחה שחוקרים ומורים אקדמיים אמורים להיות בני סמכא עליונה בתחום

המחקר וההוראה שלהם ובחזית הידע שהצטבר בו, ההכפפה שלהם לסמכות אחרת, גם בתוך האוניברסיטה וגם מחוץ לאוניברסיטה, איננה מתקבלת על הדעת .

החופש הזה הוא חופש מסמכויות אנושיות ומוסדות, הוא לא חופש מרציונליות ותבונה אלא להיפך, כפיפות לקני המידה האלה. הציפיה לכפיפות מוחלטת לקנה מידה של תבוניות ויכולות אינטלקטואליות שמאפשרות כפיפות לתבוניות עומדת בבסיס החופש האקדמי המקצועי מסמכויות מחוץ ובתוך האוניברסיטה. קני המידה של הרציונליות והתבונה כוללים גם ערכים שבשיקולים שלא נובעים מהידיעה עצמה ומדובר בערכים ושיקולים חברתיים .

ההנחה שחזית הידע האנושי האפשרי היא אינסופית או גדולה מהאפשרויות שמתממשות בכל רגע נתון. מכיוון שהחזית הזו היא רחבה ממה שידוע ברגע נתון הבחירה בכיווני התפתחות צריכה להיות מונחית בראש ובראשונה ע"י צרכי האקדמיה. כל מה שחיוני למדע ולפיתוח של צריך להיות בעדיפות על פני כל תחום אחר .

לגבי **החופש האקדמי החוץ מקצועי הפוליטי**: פה אין הצדקה להרחבת חופש הביטוי של אנשי אקדמיה לעומת אנשים אחרים. צריכה להיות זכות אופטימלית לכל אזרח לחופש הביטוי ופעילות פוליטית ונובע מכך שלא צריכה להיות לאנשי אקדמיה זכות יתר, וכל ההרחבות וההגבלות שחלות על כל אחד צריכות לחול גם אליהם .

על מגזרים רבים של הציבור (למשל חיילים ועובדי שירות מדינה) חלות מגבלות על חופש הפעולה הפוליטי וחופש הביטוי בגלל השתייכותם לארגונים שונים. הסיבות לכך ברורות: מקומות העבודה שלהם והמטרות של המוסדות שבתוכם הם מתפקדים הן מטרות שמצדיקות הטלת מגבלות על חופש הביטוי והפעולה הפוליטית. ישנם שני נימוקים מדוע אין להחיל מגבלות כאלו על סגל אקדמי:

1. הצורך לאזן את קיומן של מוסדות כמו שירות המדינה והצבא במוסדות שבהם חופש הביטוי לא יוגבל בשום אופן. איזון בין מוסדי הוא סיבה לשמור על חופש הביטוי והפעולה הפוליטי באקדמיה.
2. ערכי האוניברסיטה מצדיקים הקפדה מיוחדת על חופש הדיבור והפעולה הפוליטיים. למגבלות על חופש הביטוי והפעולה הפוליטיים יש אפקט מצנן על חופש המחשבה. האפקטים המצננים על חופש המחשבה יכולים להפריע לחוקרים ולכן יש סיבות מיוחדות אם עושים מגבלות בין מוסדיות ביחס למגבלות על חופש הביטוי והפעולה הפוליטית לא לעשות את זה.

עו"ד עדנה הראל

לשעבר ראש תחום יעוץ וחקיקה במשרד המשפטים. נמצאת למעלה מ-25 שנה בשירות המדינה בתפקידי יעוץ לממשלה. פרשה משירות המדינה בשנת 2017 והיום עובדת במכון הישראלי לדמוקרטיה.

- עו"ד הראל העלתה את האפשרות שהתבונות שביסוד החופש האקדמי שהוזכרו כאינטרס של הציבור אינן בהכרח מבססות הבנה ציבורית בדבר הערכה פוליטיבית א-פרוירית של האמת כערך רצוי. אלא, אחת החולשות

של התפיסה של האינטרס הציבורי בדבר האמת מבוססות על הטיה תועלתנית שהאמת המדעית נועדה לשרת, תועלות של החברה בטווח הקצר או הארוך או היחידים של החברה.

- בהקשר המוסדי, בהנחה שאנחנו יכולים להימצא במרחב שבו החופש האקדמי שאנחנו כחברה מבקשים להגן עליו באמצעות מערכת המשפט בין היתר הוא חופש רחב של בירור האמת באופן רחב ולא רק אמת תועלתנית בתחומים כאלו או אחרים אז אפשר למצוא בשיטת המשפט הישראלית הבניה מוסדית שנועדה להבטיח אותו.
- סעיף 9 בחוק המועצה להשכלה גבוהה משנת 1958 מסמיך את המועצה לקבוע כללים ומבסס את ההכרה בה על סמך אותם כללים, אך אומר ובלבד שהכלים לא יגבילו את חופש הדעה והמצפון. סעיף 15 לחוק קובע שמוסד מוכר הוא בן חורין לכלכל את ענייניו האקדמיים והמנהליים במסגרת תפקידו.
- במהלך השנים חלו התפתחויות רחבות בכיוונים של הרחבת הנגישות להשכלה גבוהה וקידום שוויון הזדמנויות בחברה הישראלית ופיתוח אינטרסים של הכלכלה והתעשייה הישראלית. הדרישה הציבורית הלכה וגברה לתת את ההצדקות לחלוקה של התקציבים למערכת ההשכלה הגבוהה.
- על זה צריך להוסיף את אותה נסיגה או משבר דמוקרטי שאנחנו נמצאים בו, שבמסגרתו החירות הביקורתית באופן כללי בחברה ובאופן ספציפי בתחומי התרבות ובוודאי בתחומי ההשכלה הגבוהה נתפסת כמאיימת
- על רקע הלחצים האלה וההתפתחויות האלה אפשר להבין את החשיבות של הועדה לבחינת המשילות של ההשכלה הגבוהה שנתמנתה בזמנו על ידי ראש הממשלה, שר האוצר ושר החינוך דאז והגישה המלצות בשנת 2014. בראש אותה ועדה עמדה פרופ' חגית מסר ירון, אז יו"ר מל"ג ופרופ' מנואל טרכטנברג שהיה ראש ות"ת הבובלה משותפת.
- המלצות ועדה זו, אשר לא מומשו ולא יושמו, נועדו לתת מענה מאוזן למורכבות הגדולה של הלחצים האלה תוך מתן בסיס לשמירת החופש האקדמי לטובת הערכים הכלליים של האמת והתועלות וכו': המבנה הבסיסי, מדבר על מועצה להשכלה גבוהה כגוף שיושבים בו גם נציגים של המדינה כגוף מתקצב ומתכנן ברמה הגבוהה יותר של מדיניות, מעבר לרמת התכנון של ות"ת היום, למשל שאלות שיכולות להיות מובאות על ידי יו"ר המועצה הלאומית לכלכלה שיש במועצה. זו עדיין מועצה שבה התפיסה הרחבה והרוב של החברים הם מתחום האקדמיה, אבל יש בהם נציגים גם לאגף תקציבית באוצר, גם למועצה הלאומית לכלכלה ועוד. אותו גוף לא מכיר במוסדות, לא עוסק ביישום השוטף של מדיניות תקציבית במוסדות, זאת אומרת ות"ת לשעבר הופכת להיות וע"מ שהיא ועדה ניהולית שמיישמת את המדיניות ויושבת מתחת למועצה שעוסקת בשאלות המדיניות הרחבות העיקריות ויכולה לשמש זירה לאיזון בין האינטרסים הגדולים והרחבים, גם האינטרסים הציבוריים גם המגבלות הציבוריות, גם שאלות ארוכות טווח של תכנון ואולי קביעת תחומים ברמה הכי כללית. מתחת לגופים אלו ובאופן עצמאי עומד גוף שעוסק אך ורק באקרדיטציה וממונים בו אך ורק פרופסורים בכירים .

- המלצות אלו עוצבו במשותף והוגשה הצעת חוק. הייתה לגביהם עמדת יחיד של חברת הועדה שופטת בית המשפט העליון לשעבר אילה פרוקצ'יה שחשבה שנכון שיו"ר המועצה הזו לא יהיה שר החינוך אלא יהיה נפרד מהמשלה כדי להבטיח עצמאות יותר גדולה.
על רקע ההתפתחויות בימים אלו נדמה שגם הדיון הזה שווה לשוב ולסקול אותו בהקשר הרחב יותר.

סיכום והמלצות לקראת העתיד

חופש אקדמי הוא מושג מורכב ורב פנים, המתייחס לנושאי מחקר, הוראה וחינוך אקדמיים כמו גם לממשק שבין האקדמיה והחברה. חשוב להגיע לאיזון בין חופש אקדמי לשיקולים אתיים וחברתיים, ולהבטיח מנגנוני בקרה על מנת להבטיח שמירה על איזון זה.

מגבלות על החופש האקדמי במחקר נובעות משיקולים אתיים, נורמות חברתיות ותקינות פוליטית כמו גם אילוצים כלכליים. כך למשל, ניסויים בבעלי חיים בחקר הבריאות מוסדרים בחוק הישראלי, ותהליך האישור לניסויים מסוג זה מונחה על ידי עקרונות אתיים.

אופי הלימודים הפרופסיונליים, כגון רפואה והנדסה, מבטיח שמירה על החופש האקדמי בהוראה בדרך כלל. עם זאת, תחום מדעי החברה והרוח נחשב למאתגר יותר בשל האופי הסובייקטיבי של הנושא, ויש צורך לשמור על סטנדרטים אקדמיים, ולתת מקום לפרדיגמות אקדמיות שונות תוך הימנעות מהטיות פוליטיות.

יש צורך להבטיח שהחופש האקדמי לא ינוצל לרעה במוסדות האקדמיים. זה כולל בקרות להבטחת הוראה ומחקר איכותיים המבוססים על מתודולוגיות אקדמיות, מניעת הטיות בהוראה ובמחקר והימנעות מניצול לרעה של החופש האקדמי לרווח אישי או פוליטי. פעולות אלה ישמרו את אמון הציבור במערכת ההשכלה הגבוהה והחופש האקדמי יתפס כאינטרס ציבורי ולא רק אינטרס אקדמי.

השינויים הטכנולוגיים והתעסוקתיים בעולם מייצרים אתגרים חדשים הדורשים לבחון מחדש את הקשר בין מוסדות אקדמיים לתעשייה ולחברה, כמו למשל במקרה של מימון מחקרים, גם בהקשר של החופש האקדמי וגבולותיו.

הפורום להשכלה גבוהה מופעל על ידי "בשער"

bashaar@bashaar.org.il | www.bashaar.org.il | 03-6424895 .טל